

## **Taatanan Molotov ja ruumisarkkuja**

Suomalaislasten kotirintamakokemuksia toisen maailmansodan ajalta

Aino Kósy

Pro gradu -tutkielma

Filosofian maisteri, Suomen historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Lokakuu 2023

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

## Filosofian maisterin tutkinto, Suomen historia

Aino Kósy

### Taatanan Molotov ja ruumisarkkuja - Suomalaislasten kotirintamakokemuksia toisen maailmansodan ajalta

**Sivumäärät:** Tutkielma 67 s, 1 liites.

Käsittelen tässä tutkielmassa suomalaislasten kotirintamakokemuksia toisen maailmansodan ajalta 1930- ja 1940-luvuilta. Tutkimusmenetelmäni ovat muistitieto ja kokemushistoria, joiden avulla selvitän, millaista oli elää lapsuutta sota-aikana. Tutkimukseni pohjana ovat viisi vuonna 2017 tekemääni haastattelua sekä yhdeksän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjoituskeruilla kerättyä muistelukirjoitusta. Kaksi muistelukirjoitusta on valittu *Evakkotyön ja -pojan tarina* -keruusta ja loput seitsemän *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme* -keruusta. Haastateltavat ja kirjoituskeruista valitut kirjoittajat olivat 2–10-vuotiaita talvisodan syttyessä.

Käsittelen sota-ajan lapsuutta kolmen tutkimuskysymyksen kautta. Tutkin millaisia kohtaamisia lapsilla oli sota-aikana, miksi juuri nämä kohtaamiset ovat jääneet lasten mieleen sekä mitä sota merkitsi lasten elämässä ja miten lapsuus koettiin sota-aikana. Kokemukset on käsitelty sekä erilaisten ihmisten että tilanteiden kohtaamiskokemusten kautta. Alaluvuissa käsitellään evakkolasten ja paikallisten kohtaamisia uudella paikkakunnalla, sotavankien ja inkeriläissiirtolaisten kohtaamisia, suomalais- ja saksalaissoilaiden kohtaamisia, perheenjäseniä rintamalla ja sukulaisten kohtaamisia, koulunkäyntiä sota-aikana, sota-ajan leikkejä ja töitä, pommituskokemuksia sekä sota-ajan selviytymiskokemuksia. Tutkimuskirjallisuuden avulla näille kokemuksille annetaan kontekstia.

Kohtaamiskokemuksia vertailemalla ja analysoimalla huomaisin, että lapsilla oli usein samankaltaisia kokemuksia, mutta jokaisen muistot ovat kuitenkin yksilöllisiä. Negatiiviset kokemukset jäivät lasten mieleen loppuelämäksi, varsinkin epäoikeudenmukaisiksi koetut tilanteet. Positiiviset uusien ihmisten kohtaamiset jäivät myös mieleen, varsinkin jos ne olivat lisäksi jännittäviä ja poikkesivat normaalista arjesta. Sotaleikit ja kielletyt asiat sekä jännittäviksi ja pelottaviksi koetut pommitukset jäivät lasten mieleen. Sota-ajan selviytymiskokemukset pula-aikana talkoineen ja töineen sekä erilaiset sodan koettelemukset vaikuttivat lasten elämään ja lapsuuteen voimakkaasti. Eri ihmisillä sotakokemukset olivat kuitenkin erilaisia ja niihin vaikuttivat muun muassa asuinpaikka, persoonallisuus ja miten sota koetteli lapsen perhettä.

**Avainsanat:** evakot, haastattelut, historia, historian tutkimus, inkeriläiset, jatkosota, kansanhuolto, kokemus, kotirintama, koulunkäynti, lapsuus, leikit, muistelmat, muistitieto, musta pörssi, pommitukset, pula-ajat, siirtoväki, sodat, sota-aika, sotahistoria, sotavangit, sotilaat, talkoot, talvisota, toinen maailmansota

# Sisällysluettelo

<b>1</b>	<b>Johdanto</b>	<b>5</b>
1.1	Tutkimuksen rajaus ja tutkimuskysymykset	6
1.2	Tutkimusaineisto ja aikaisempi tutkimus	8
1.3	Tutkimusmenetelmät ja tutkimusetiikka	13
<b>2</b>	<b>Erilaisten ihmisten kohtaamisia sota-aikana</b>	<b>18</b>
2.1	Ystävät ja vastaanotto uudella paikkakunnalla	18
2.2	Sotavangit hevoskärryillä ja inkeriläissiirtolaiset maataloustöissä	23
2.3	Sotilaat herkkuja jakamassa	29
2.4	Perheenjäsenet rintamalla ja sukulaiset kylässä	32
<b>3</b>	<b>Erilaisten tilanteiden kohtaamisia sota-aikana</b>	<b>39</b>
3.1	Koulunkäynti sota-aikana	39
3.2	Sota-ajan leikit ja työt	42
3.3	Jännittävät pommitukset	47
3.4	Sota-ajan selviytymiskokemuksia	54
<b>4</b>	<b>Sodan laskema verho lasten elämään</b>	<b>61</b>
	<b>Lähteet</b>	<b>64</b>
	Arkistot	64
	Haastattelut (tekijän hallussa)	64
	Kirjallisuus	65
	Julkaisematon kirjallisuus	67
	Opinnäytteet	67
	<b>Liitteet</b>	<b>68</b>
	Liite 1. Haastattelukysymykset	68



# 1 Johdanto

Me asuttiin noin kilometrin päässä Malmin lentokentästä. Meillä oli perunakellari, joka oli sirpalesuojana. Aina kun tuli hälytys, niin me mentiin sinne ja siellä oli perunoita isot laarit ja sinne oli laitettu takki perunoitten päälle ja mä nukuin monta yötä aina hälytyksen aikaan siellä perunoitten päällä. Äiti kertoi myöhemmin, että kerran huudahdin kellariin mennessä ”Taatanan Molotov!” Harmitti niin paljon sinne meneminen.<sup>1</sup>

Sota-aikana meillä oli sellainen hauska, tai ei se niin hauska ole, lasten hupi, kun me lähettiin ja pyöräiltiin Lopelle kattomaan ketä oli tullu vainajia. Ruumishuone oli keskellä hautuumaata, se oli ihan puinen paja missä säilytettiin (kaatuneita). Kyllä me ainakin kerran viikossa käytiin kattomassa, että ketä oli tullu. Avattiin arkut, jos saatiin auki. Tämä oli lasten hupi, ei ollut kouluakaan, piti aikaa tappaa. Koulua ei ollut, opettaja oli sodassa ja koululla oli sotapoikia majotettuna.<sup>2</sup>

Näin muistelivat lapsuuttaan toisen maailmansodan aikana eläneet Helsingin maalaiskunnasta kotoisin oleva Ritva Eronen ja Lopella asunut Anja Manninen, kun haastattelin heitä vuonna 2017 kandidaatin tutkielmaani varten. Suomalaisten lasten arkielämä muuttui sodan myötä jännittävämmäksi ja epävarmemmaksi muun muassa pommitusten takia. Kertomuksista käy myös ilmi, ettei sota keskeyttänyt lasten leikkejä, vaan niihin saattoi sodan aikana tulla jopa makabeereja sävyjä. Vuosia myöhemmin haastattelutilanteessa molemmat kertoivat lapsuuden kokemuksistaan huvittuneina.

Käsittelen Suomen historian pro gradu -tutkielmassani lapsuutta ja lasten kokemuksia toisen maailmansodan ajalta 1930- ja 1940-luvuilta. Kiinnostukseni aiheeseen tulee jo omasta lapsuudestani omien isovanhempieni kerrottua heidän elämästään ja kokemuksistaan molempien elettyä lapsuuttaan toisen maailmansodan aikaan. Erityisesti edesmenneen isoisäni kertomat tarinat ja muistelot sota-ajasta ovat jääneet mieleeni, koska hän kertoi ikävimmistäkin kokemuksista aina huumorin kautta. Tutkielmassani selvitän sodan aikana eläneiden kokemusten pohjalta, millaista oli elää lapsuutta sota-aikana. Muistitieto- ja kokemushistoria tarjoavat sopivat näkökulmat ja tutkimusmenetelmät aiheen tarkasteluun, minkä takia käytän tutkielman lähteinä haastattelu- ja muistitietokeruuaineistoja.

Ihmisten omat kokemukset kertovat menneisyydestä yksilöiden näkökulmista. Yksilöllisyys näkyy siinä, miten muistamme kokemamme asiat ja millaisia tunteita ja ajatuksia ne meissä herättävät. Menneisyyden elämästä ja arjesta nousee esiin yksityiskohtaisia ja

---

<sup>1</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>2</sup> Manninen, 1.4.2017.

henkilökohtaisia tarinoita ja muistoja. Emme pysty samaistumaan täysin toisen henkilön kokemuksiin, mutta niiden kuuleminen voi sekä avartaa että syventää omaa ymmärrystämme ja käsitystämme menneisyyden tapahtumista. Yksilölliset kokemukset ja muistot voivat antaa erilaisia ja myös uusia näkökulmia jo olemassa olevaan historiantutkimukseen.

Tarkastelin *Lapsuus toisessa maailmansodassa. Lapsuutensa sodan aikana eläneiden suomalaisten kokemuksia* -kandidatutkielmassani lapsuutta toisessa maailmansodassa haastattelu- ja muistitietoaineiston pohjalta, ja tulen käyttämään pro gradu -tutkielmassani tätä samaa aineistoa uuden rinnalla. Tutkielmaani tehdessä huomasin, että lapset kokevat ja suhtautuvat sotaan usein eri tavalla kuin aikuiset, mihin luultavasti vaikuttaa se, että lapsen näkökulma maailmasta on vasta muotoutumassa. Lapsuuden kokemukset vaikuttavat lasten ajatus- ja tunnemaailman kehittymiseen, sota voi olla yksi näistä kokemuksista muiden lapsuuden kokemusten rinnalla.<sup>3</sup>

### 1.1 Tutkimuksen rajaus ja tutkimuskysymykset

Rajaan tutkielmani ajallisesti käsittelemään 1930- ja 1940-lukujen Suomea. Keskityn tutkimaan elämää sodan aikana, mutta osa tutkimuksessani esiin nousevista henkilöiden muistoista ja kokemuksista liittyvät todennäköisesti aikaan ennen talvisodan syttymistä tai jatko- ja lapinsodan jälkeiseen aikaan, sillä muistojen ja kokemusten päivän tarkka ajoittaminen ei ole mahdollista. Ajoittamisen haasteet eivät kuitenkaan muodosta tutkimuksellista ongelmaa, joka vaikuttaisi tutkimukseni tekemiseen ratkaisevasti, sillä lapsuuden kokemuksen kannalta ajankohdalla ei ole juurikaan merkitystä. Lisäksi tutkimuskirjallisuus ja erityisesti paikallishistoriat voivat auttaa tiettyjen spesifien tapahtumien, kuten pommitusten, ajoittamisessa.

Tutkielmani aiheen kannalta on olennaista määritellä lapsuus käsitteenä, koska se voidaan ymmärtää ja nähdä eri tavoin. Nykyään lapsuuden voidaan katsoa päättyvän murrosikään, minkä jälkeen alkaa nuoruus. Käsitys lapsuudesta 1930- ja 1940-luvulla on ollut erilainen, kuin miten lapsuus nykypäivänä määritellään. Tutkimuskohteena tarkastelemani ihmiset ovat olleet iältään 2–10-vuotiaita toisen maailmansodan alkaessa.

Sota-ajan lapsuuden määrittelemine ja rajaaminen ikävuosina ei ole yksiselitteistä, koska kokemukset vaihtelevat lasten välillä. Sota-aikana osa lapsista osallistui talkoisiin ja kävi

---

<sup>3</sup> Kósy 2017.

koulua katkonaisesti, toiset osallistuivat pikkulotta- ja sotilaspoika-toimintaan jo nuorina. Pikkulotaksi pääsi 8-vuotiaana, sotilaspojaksi 10-vuotiaana.<sup>4</sup> Monet pikkulotista ja sotilaspojista joutuivat tehtäviin, jotka olivat myös aikuisille haastavia.<sup>5</sup> Vaikka en tutkimuksessani käsittele pikkulottien ja sotilaspoikien muistoja tarkemmin, on olennaista tuoda lapsuuden ikäjakauman määrittelyyn liittyvä problematiikka esiin tästä näkökulmasta. Monet lapsista joutuivat aikuistumaan nuorina sota-ajan poikkeusoloissa.<sup>6</sup>

Kokemusten näkökulmasta olen jakanut käsittelyluvut temaattisesti kohtaamisiin erilaisten ihmisten ja tilanteiden kanssa. Johtopäätöksissä pohdin myös, millaisia vaikutuksia sodalla on ollut lasten elämään ja kokemuksiin. Alun perin olisin halunnut jakaa kohtaamiset ihmisten kanssa erilaisiin kohtaamisiin aikuisten ja toisten lasten kanssa, mutta tällainen temaattinen jako ei onnistunut, koska käsittelyluvut olisivat toistaneet liikaa toisiaan. Kohtaamiset aikuisten ja toisten lasten kanssa käsitellään jako-ongelman takia rinnakkain samassa käsittelyluvussa. Aineistosta nousi myös jonkin verran esille lasten kohtaamisia eläinten kanssa, mutta näitä oli sen verran vähän ja kohtaamiset liittyivät usein työntekoon ja selviytymiseen, miksi kohtaamisia eläinten kanssa tarkastellaan tilanteita käsittelevässä pääluvussa selviytymiskokemuksista kertovassa alaluvussa.

Tarkastelen sota-ajan lapsuuden kokemuksia kolmen tutkimuskysymyksen valossa:

1. Millaisia kohtaamisia lapsilla oli sota-aikana?
2. Miksi juuri nämä kohtaamiset ovat jääneet lasten mieleen?
3. Mitä sota merkitsi lasten elämässä ja miten lapsuus koettiin sota-aikana?

Kaikki kolme tutkimuskysymystä tukevat tutkielmani tavoitteita ja rajaavat käyttämäni näkökulmaa. Niiden pohjalta pro gradu -tutkielman rakenne muotoutui temaattiseksi.

Tutkimuskysymykset ohjaavat tutkimustani pohtimaan muistojen ja kokemusten luonnetta sen mukaan, millaisia kohtaamisia lapsilla oli sota-aikana. Tutkimuskysymykset ohjaavat myös pohtimaan, miksi juuri ne asiat ovat jääneet tutkimieni henkilöiden mieleen.

---

<sup>4</sup> Kirves 2019, 64; Näre 2019, 98.

<sup>5</sup> Kirves 2019, 86–88; Näre 2019, 116–120.

<sup>6</sup> Kirves 2019, 88; Näre 2019, 120–122.

## 1.2 Tutkimusaineisto ja aikaisempi tutkimus

Tutkielmani keskeisimmät lähteet ovat vuonna 2017 toteuttamaani viisi henkilöhaastattelua. Haastatteluissa on käytetty samoja keskusteluun johdattelevia kysymyksiä, jotka ovat nähtävissä liitteessä 1. Informoin haastateltavia tutkimuksesta ja aineiston keruun tarkoituksesta Euroopan Unionin tietosuoja-asetuksen (2016) ja kansallisen tietosuojalain (2018) perusteiden mukaisesti toimittamalla haastateltaville tietosuojailmoituksen tietosuojalain muututtua. Lisäksi keräsin haastateltavilta allekirjoitetut luvat aineiston ja nimien käyttöön tutkielmassani. Haastatteluista kerätty aineisto jää haltuuni säilytettäväksi.

Kolmea ensimmäistä haastateltavaa (Ritva Eronen, Anja Manninen ja Salme Niinimäki) löytyi perheen ja sukulaisten piiristä ja kaksi muuta (Raimo Rajaoja ja Elina Kuosmanen) aiemmin haastatellun välityksellä. Haastateltavat saivat etukäteen lyhyen suullisen esittelyn aiheesta. Kysymykset he saivat tietää vasta itse haastattelutilanteissa, jotka etenivät vapaamuotoisesti ja keskustelevasti. Haastateltavat saivat edetä omaan tahtiin rauhassa johdattelevien kysymysten pohjalta. Haastattelijana saatoin kommentoida jotain lyhyesti tai kysyä tarkentavia keskustelun pohjalta syntyneitä lisäkysymyksiä tarpeen tullen. Haastatteluissa mukana oli myös toinen haastattelija, äitini Tytti Eronen, joka osallistui keskusteluun ja auttoi esittämään tarkentavia kysymyksiä. Haastattelut ovat pituudeltaan noin tunnista kahteen tuntiin. Yksi haastateltavista, Raimo Rajaoja, menehtyi vuonna 2022 ennen tutkielman valmistumista.

Kuten taulukosta 1 käy selville, talvisodan syttyessä Elina Kuosmanen, Anja Manninen ja Raimo Rajaoja asuivat Lopella Kanta-Hämeessä. Salme Niinimäki tuli perheensä kanssa Karjalasta Antrean Kuparsaaresta Lopelle ensimmäisen kerran talvisodan aikana Tammelan kautta ja toisen kerran jatkosodan loppupuolella Viljakkalan kautta. Ritva Eronen on kotoisin Malmilta, joka sodan aikana kuului vielä Helsingin maalaiskuntaan. Talvisodan syttyessä haastateltavat olivat iältään 2–7-vuotiaita. Haastateltavista nuorimpia talvisodan syttyessä olivat Ritva Eronen ja Raimo Rajaoja, jotka ovat syntyneet vuonna 1937. Anja Manninen on syntynyt vuonna 1933, Salme Niinimäki vuonna 1934. Vuonna 1932 syntynyt Elina Kuosmanen on haastateltavista ollut vanhin talvisodan syttyessä.



Taulukko 1. Haastateltujen perustiedot

Nimi	Syntymävuosi	Asuinpaikat
Eronen Ritva	1937	Helsingin maalaiskunta
Kuosmanen Elina	1932	Loppi, Helsinki
Manninen Anja	1933	Loppi
Niinimäki Salme	1934	Antrea, Loppi
Rajaoja Raimo	1937	Loppi

Haastatteluiden rinnalla käytän lähdeaineistonani kahta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran aineistokeruuta: *Evakkotyön ja -pojan tarina* (1999–2000) ja *Sota-aika muistoissamme* (2000–2001). Aineistot ovat laajoja kokonaisuuksia enkä tule tutkimuksessani käsittelemään niitä kokonaisuudessaan, koska materiaalia on enemmän kuin pro gradun kaltaisessa tutkimuksessa pystyy käsittelemään ja analysoimaan.

*Evakkotyön ja -pojan tarina* ja *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme* ovat vapaaehtoisia keruita, joihin on etsitty vastaajia muun muassa sanomalehti-ilmoitusten kautta. Koska keruut ovat olleet toteutukseltaan vapaaehtoisia ja -muotoisia, on monia syitä miksi niihin ei ole välttämättä osallistuttu. Keruiden ilmoitukset eivät ole esimerkiksi tavoittaneet kaikkia kiinnostuneita. Keruisiin ovat vastanneet ne, joita on kiinnostanut jakaa omia kokemuksia sota-ajalta. *Evakkotyön ja -pojan tarina* houkutteli nimensä mukaisesti evakkolasten tarinoita puoleensa, kun taas *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme* oli suunnattu kaikille sodan aikana eläneille aikuisille ja lapsille.

*Evakkotyön ja -pojan tarina* -keruu (taulukko 2) on kerätty yhteistyössä Karjala-lehden ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa 30.9.1999–31.1.2000. Aineisto koostuu pääasiassa muistelukerronnasta lapsuusajasta Karjalassa, evakkoajasta ja jälleenrakennuskaudesta. Lisäksi aineisto sisältää vastaajien omia runoja, otteita päiväkirjoista, muisteloita ja valokuvia. Kaikki keruuseen osallistuneet ovat myös antaneet luvan lähettämiensä materiaalien ja nimen käyttöön tutkimuksessa.<sup>7</sup>

Taulukko 2. *Evakkotyön ja -pojan tarinat* -keruun vastaajien perustiedot

Nimi	Syntymävuosi	Asuinpaikat
Ahokas Osmo	1930	Johannes, Perniö, Paimio
Ikänen Eevi	Tuntematon	Johannes, Salo, Raisio, Paimio

<sup>7</sup> SKS, *Evakkotyön ja -pojan tarina*.

*Sota-aika (1939–1945) muistoissamme* -keruuseen (taulukko 3) on koottu aineistoa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kyselystä vuosista 1939–1945 ja tutkimuskyselystä sankarivainajista sotien aikana. Kyselyn vastausaika oli 13.3.2000–30.6.2001 ja keruuseen lähetettiin yhteensä 191 muisteloja. Kyselyssä pyydettiin vastaajia lähettämään omia, vanhempien tai sukulaisten muistelmia ja tarinoita toiseen maailmansotaan liittyen. Keruussa otettiin vastaan myös valokuvia ja äänitteitä. Keruuseen osallistuneet ja tähän tutkimukseen valitsemani henkilöt olivat yhtä lukuun ottamatta antaneet luvan lähettämiensä materiaalien ja nimensä käyttöön tutkimuksessa. Tämä henkilö esiintyy työssäni nimimerkillä ”Mäenrinteen poika”.<sup>8</sup>

Taulukko 3. *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme* -keruun vastaajien perustiedot

Nimi	Syntymävuosi	Asuinpaikat
”Mäenrinteen poika”	1930	Turku
Halmeenmäki Hannu	1932	Hämeenlinna, Lohja
Hirvisalo Eeva-Liisa	1933	Helsinki, Somero
Jokinen Eila	1935	Viipuri, Toijala, Kylmäkoski, Lappeenranta, Joutseno, Orivesi
Korkala Aimo	1930	Simo
Nupponen Anna-Maija	1931	Hausjärvi
Syttänne-Paastela Anna	1932	Asikkala

Muistelmista on etsitty samankaltaisia kokemuksia ja näkökulmia kuin mitä tekemistäni haastatteluista nousi esiin. Rajasin aineistoa ensisijaisesti henkilöiden iän mukaan, koska käsittelen tutkimuksessani 1930-luvulla syntyneiden lasten kokemuksia sota-ajalta. Otin aineiston seulomisessa myös huomioon, millä tavalla ja missä muodossa muistelo oli kirjoitettu. Jätin fiktiiviset tarinat ja runot tutkimukseni ulkopuolelle, koska hain enemmän haastatteluista muistuttavia kokemukseronnallisia muistoja. Seuloin aineistoa vielä viimeisen kerran temaattisesti haastatteluista nousseiden teemojen mukaan. Pyrin tutkimuksessani esittämään mahdollisimman monipuolisen näkökulman lapsuudesta toisessa maailmansodassa. Nämä yhdeksän, taulukoissa 2 ja 3 esiteltyä muistelmaa nousivat aineistosta esiin, koska ne sisälsivät monipuolisesti erilaisia kokemuksia eri ihmisten ja tilanteiden kohtaamisista.

<sup>8</sup> SKS, *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*.

Haastatteluiden ja muistitietokeruiden rinnalla käytän tutkimuksessani aikaisemmin tehtyä tutkimusta ja kirjallisuutta tukemaan aineiston analyysia ja eri ihmisten kokemusten vertailua. Muistitieto- ja kokemushistorian kautta on tutkittu sekä sota- että kotirintaman kokemuksia. Myöskään sota-ajan lapsuuden tarkastelu ei ole uusi näkökulma suomalaisessa historiantutkimuksessa. Etenkin sotalapsista, evakkolapsista, pikkulotista ja sotilaspojista on tehty aiemmin tutkimusta. Lasten sota-ajan arkea ja elämää on käsitelty sekä aikuisten kokemusten rinnalla että pelkästään lasten kokemuksiin keskittyvässä historiantutkimuksessa. Omassa tutkimuksessani en käsittele sotalapsien, pikkulottien ja sotilaspoikien kokemuksia, koska halusin keskittyä vähemmän tutkittujen ihmisten kokemuksiin. Tutkimuksessani en myöskään käsittele evakkolasten evakkomatkaa.

Työni kannalta merkittävät tutkimukset johdattelevat toisaalta uuden sotahistorian ja lapsuuden historian sekä toisaalta muistitietokirjallisuuden pariin. Historiantutkijoiden Jenni Kirveen, Ville Kivimäen ja Tuomas Teporan sekä yhteiskuntatieteilijä Sari Näreen *Suomen lapset sodassa – Koskettava katsaus suomalaislapsiin sodan jaloissa* -teos kertoo suomalaisten lasten elämästä talvi- ja jatkosodan aikana. Teoksessa kerrotaan lasten kokemuksista ja heidän tavoistaan käsitellä sodan tapahtumia. Tarkastelussa on myös lasten osallisuus sodan ponnistuksiin, muun muassa sotatoimiin osallistuneiden sotapoikien ja pikkulottien kokemusten pohjalta. Teoksessa on omat lukunsa muun muassa sotalapsille, sotaorvoille sekä partisaanien ja pommitusten lapsiuhreille, ja siinä pääsevät ääneen niin tutkijat kuin lapsuuttaan sodan aikana eläneet suomalaiset, joiden muisteloita on lisätty tekstiin lyhyiden lainauksien muodossa. Tekstin lisäksi kirjassa on paljon kuvia sota-ajalta. Teokseen on käytetty monipuolisesti kirjallisuutta, videoita, valokuvia sekä arkistolähteitä kuten kirjoituskeruukokoelmia.<sup>9</sup> Aiheeltaan ja rajauksiltaan teos on aiemmasta tutkimuksesta lähimpänä tätä tutkimusta, ja tarjoaa tälle tutkimukselle sekä kontekstia että vertailukohtia.

*Sodan särkemä arki* on historiantutkijoiden Ville Kivimäen ja Anssi Männistön kirjoittama suomalaisten ihmisten sota-ajan kokemuksia käsittelevä teos. Kivimäen ja Männistön teoksen tavoitteena on päästä lähemmäs sota-ajan ihmisiä ja heidän kokemuksiaan. Aihetta lähestytään rintaman, kodin, väkivallan ja muistin näkökulmista. Tarkastelun keskiössä ovat myös teosta kuvittavat Suomen talvi-, jatko- ja Lapin sodan ajalta vuosilta 1939–1945 olevat valokuvat, jotka ovat peräisin Puolustusvoimien kuvakeskuksen ylläpitämästä SA-kuva-arkistosta. Teoksessa tehdään yleinen katsaus sota-ajan Suomeen ja suomalaisiin. Kivimäki ja

---

<sup>9</sup> Kirves & Kivimäki & Näre & Tepora 2019.

Männistö tarkastelevat teoksessaan niin aikuisten kuin lasten arkielämää sota-aikana muun muassa muistitietoa lähteenä hyödyntäen.<sup>10</sup> Teos painottuu kuitenkin enemmän aikuisten sota-ajan elämän tarkasteluun eri näkökulmista, mikä erottaa teoksen aiherajaukseltaan tästä tutkimuksesta.

*Leikitäänkö? Lasten kaverisuhteet 1900-luvun Suomessa* on Antti Malisen ja Tuomo Tammisen kirjoittama teos, jossa avataan, millaista oli suomalaisten lasten elämä 1900-luvulla tilanteissa, joissa aikuiset eivät olleet aktiivisesti läsnä. Teoksessa tarkastellaan millaisia leikkejä lapset leikkivät ja keiden kanssa, miten ystävyysuhteet muodostuivat ja mitä ne merkitsivät. Malinen ja Tamminen tarkastelevat myös kiusatuksi tulemistä ja miten aikuisten maailma normeineen ja arvoineen näkyi lasten tekemisissä. Teos pohjautuu muisteluihin ja haastatteluihin, joihin osa osallistuneista on tunnettuja suomalaisia henkilöitä, kuten Tarja Halonen ja Gustav Hägglund.<sup>11</sup>

Malisen ja Tammisen teoksen päälähteenä on muistitieto. Aineistona on käytetty heidän tekemiään haastatteluja, aiempaa kirjallisuutta ja erilaisia kirjoituskeruukokoelmia, muun muassa heidän itse järjestämänsä keruuta yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa. Malinen ja Tamminen käsittelevät sota-aikaa, mutta se on vain yksi pieni osa koko 1900-lukua käsittelevää teosta. Lapsuuden käsittely on enemmän keskiössä leikkien ja ystävyysuhteiden näkökulmasta.

Ulla Savolaisen ja Riikka Taavetin toimittamassa teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos* on useiden kirjoittajien artikkeleita muistitietotutkimuksesta. Ne esittelevät muun muassa muistitiedon tutkimusta, sen teorioita ja käytäntöjä. Myös Outi Fingerroosin, Riina Haanpään, Hanne Heimon ja Ulla-Maija Peltosen toimittamassa teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* artikkeleissa esitellään muistitietotutkimusta ja sen metodeja. Teosten artikkelit käsittelevät muistitietotutkimusta eri tieteenalojen näkökulmasta ja ne auttoivat hahmottamaan oman tutkimukseni tutkimusmenetelmiä ja -etiikkaa.<sup>12</sup>

Siitä huolimatta, että sota-ajasta ja lapsuudesta on tehty paljon tutkimusta, tutkittavaa riittää edelleen. Tässä tutkimuksessa keskiössä ovat kotirintaman lasten erilaiset kohtaamiset niin ihmisten kuin tilanteiden kanssa sota-aikana 1930- ja 1940-luvuilla. Kotirintaman ja varsinkin

---

<sup>10</sup> Kivimäki & Männistö 2016.

<sup>11</sup> Malinen & Tamminen 2022.

<sup>12</sup> Savolainen & Taavetti 2022; Fingerroos & Haanpää & Heimo & Peltonen 2006.

lasten kokemuksia on tutkittu vähemmän kuin sotarintaman tapahtumia ja aikuisten kokemuksia. Tutkimuksessa on myös käytetty lähteenä haastatteluaineistoa, jota ei ole aikaisemmin tutkimuksissa käytetty. Tutkimuksessani olen halunnut tuoda esille haastateltavieni ja SKS:n aineistosta valitsemieni kirjoittajien ainutlaatuisia kokemuksia. Niitä verratessa aiempiin kirjallisuudessa esiintyviin kokemuksiin löytyy yhtäläisyyksiä, mutta myös yksilöllisiä kokemuksia.

### 1.3 Tutkimusmenetelmät ja tutkimusetiikka

Kansainvälisessä tutkimuksessa muistitieto käsitetään usein termin *oral history* eli suomeksi suullisen historian kautta, koska tutkimuksissa käytetään aineistona paljon haastatteluja. Muistitieto voi kuitenkin yhtä hyvin olla kirjoitettuja tekstiä, kuten esimerkiksi muistitietokeruisiin lähetettyjä vastauksia. Kansainvälisestä tutkimuksesta poiketen Suomessa muistitietotutkimuksessa käytetään paljon kirjoitettua aineistoa, muun muassa kilpakeruilla kerättyjä muistitietotekstejä.<sup>13</sup>

Muistitietotutkimus on luonteeltaan monitieteistä ja -metodista.<sup>14</sup> Historia ei ole ainoa tieteenala, joka tekee muistitietotutkimusta. Muistitietotutkimus avaa kuitenkin historian tutkimukseen uudenlaisia metodologisia, strategisia ja tulkinnallisia näkökulmia. Muistitietotutkimus on usein niin sanottua mikrohistoriallista tutkimusta, jossa on alueellisesti ja ajallisesti rajattuja suppeampia tutkimuskohteita. Tutkimuksessa voidaan tarkastella yksittäisiä ihmisiä tai ihmisryhmiä. Mikrohistoriallinen tutkimus voi kuitenkin paljastaa laajempia makrotasoa koskevia ilmiöitä ja tapahtumakokonaisuuksia.<sup>15</sup> Näin ollen myös sota-aikana eläneiden suomalaisten lasten kokemukset voidaan liittää muistitietotutkimuksen kautta laajempaan toista maailmansotaa koskevaan sotahistorialliseen kontekstiin.

Muistitieto ja kokemushistoria voivat antaa erilaisia näkökulmia menneisyyden tapahtumien tarkasteluun muiden lähteiden rinnalla, mutta näihin liittyy omanlaistansa problematiikkaa. Muistitietotutkimuksen kautta saatua aineistoa on hyvä tarkastella kriittisesti, koska ihminen ei välttämättä muista kaikkea ja osa muistoista on saattanut hämärtyä tai muuttua ajan kuluessa, jolloin asioiden ajoittaminen ei myöskään aina onnistu.<sup>16</sup> Muistelijan kertomaan saattaa vaikuttaa monet myöhemmän elämän kokemukset ja jopa yhteiskunnalliset asenteet.

---

<sup>13</sup> Fingerroos & Haanpää 2006, 27.

<sup>14</sup> Fingerroos & Peltonen 2006, 17.

<sup>15</sup> Fingerroos & Haanpää 2006, 30–31.

<sup>16</sup> Fingerroos & Haanpää 2006, 32.

Muistot helposti muuttuvat elämän varrella ja kokemuksista jää mieleen vain osa, mikä on normaalia. Tutkimukseni tarkoituksena onkin tutkia, miten ihmiset ovat kokeneet sodan ja kaikki siihen liittyvät tapahtumat ja tunteet, eikä sen tavoitteena ole löytää absoluuttista totuutta muistojen ja kokemusten takaa tai arvioida muistitiedon ja kokemusten paikkansapitävyyttä, vaan selvittää tutkimusaineiston tarjoamia aitoja kokemuksia.

*Eletty historia* -kirja tuo esille, kuinka muistin ja kokemuksen erottaminen toisistaan on vaikeaa, koska niiden välinen raja on häilyvä muistin ja kokemuksen sulautuessa toisiinsa. Kokemus voidaan nähdä prosessina, jossa koetut asiat muokkautuvat kielellisesti jaettaviksi kokemuksiksi. Aiemmista kokemuksista tulee muistoja, jotka voivat vaikuttaa siihen, miten koemme uusia asioita. Ero kokemuksen ja muistin välillä on näin ollen analyttinen. Muistitietotutkimuksen ja kokemushistorian tutkijoille ei ole tärkeää se, mitä todella tapahtui, vaan keskiössä on muisteluajankohdan tilanne ja sen synnyttämä kokemus.<sup>17</sup>

Esimerkiksi pikkulottia ja sotilaspoikia kokemusyhteisönä tutkinut Seija-Leena Nevala korostaa, miten kokemushistoria pyrkii selvittämään, kuinka ihmiset ymmärsivät tapahtumat ja mitä merkityksiä niille annettiin. Kokemushistoriallisessa tutkimuksessa historiallinen toimija on tutkimuksen keskiössä. Sodan kokeneille sota ei koskaan päättynyt vaan jatkui muistoina ja kokemuksille annettiin uusia merkityksiä. On tärkeää ottaa huomioon ajalliset kerrostumat ja hetki, jolloin tapahtumista on kerrottu, muistitiedon ja kokemushistorian tutkimuksissa. Muistelemisessä onkin kolme aikatasoa: aika, jota muistellaan, ajankohta, jolloin haastattelut tehdään sekä nykyhetki, jolloin muistelmia tulkitaan. Myös henkilökohtaiset elämäkokemus ja -tilanne sekä muisteluympäristö vaikuttavat henkilön muistelemiseen.<sup>18</sup>

Nevala on myös nostanut esiin, että sota oli ollut lapsille avainkokemus, joka vaikutti ja jätti jälkensä heidän mieleensä. Lapsilla ei sodan jälkeen ollut tarvetta eikä mahdollisuutta pysähtyä miettimään sodan tapahtumia, vaan sen aika tuli vasta paljon myöhemmin. Yhteiskunnan muutos ja ihmisen ikääntyminen saattoivat luoda myöhemmin elämässä tilaisuuden ja tarpeen muistella lapsuuden avainkokemuksia.<sup>19</sup>

Ihmisten haastattelemisen tutkimusmenetelmänä ja haastattelut lähteenä antavat historian tutkimukselle omanlaisensa tavan tutkia menneitä tapahtumia käytännöllisesti ja

---

<sup>17</sup> Kivimäki 2019, 23–24.

<sup>18</sup> Nevala 2019, 399.

<sup>19</sup> Nevala 2019, 424–425.

tulkinnallisesti. Tutkimusta tehdessä on tärkeätä huomioida, että ihmisten kokemukset ovat yksilöllisiä – pelkästään menneisyyden tapahtuminen muistaminen on yksilöllistä.

Haastatteluita, kuten myös muistitietoa ja kokemushistoriaa, käytettäessä on muistettava kunnioittaa tarkastelussa olevien ihmisten kokemuksia ja tunteita. Heitä ei voi pakottaa kertomaan jotain sellaista, josta he eivät välttämättä halua puhua tai kertoa. Haastattelijana on myös tärkeää pysyä avoimena saatavan tiedon ja aineiston suhteen. Haastattelija ei voi tietää, miksi henkilö muistaa kertomansa asiat juuri sillä tavalla kuin haastateltava kertoi.

Haastattelut eivät myöskään välttämättä kulje kronologisesti, vaan tiedon jäsentäminen jää tutkijan tehtäväksi haastattelua purkaessa myöhemmin. Aineistolle ei kannata asettaa ennakkoajatuksia tai toiveita, joskus kertomukset ja muistetut asiat voivat yllättää tutkijan.

Tieteen vapauden periaatteen vuoksi historiantutkimuksessa tutkija voi valita, mitä hän tutkii ja mitkä tutkimuksen tulokset hän julkaisee. Tämän vapauden lisäksi tutkijalla on velvollisuuksia, kuten tutkittavien oikeudet, joita pitää kunnioittaa. Tutkittavista tulisi käyttää kunnioittavaa kirjoitustapaa eikä tutkimustuloksia pitäisi esittää arvostelevasti, asenteellisesti tai epäkunnioittavasti.<sup>20</sup>

Elävien ihmisten haastattelu on aina heille vapaaehtoinen tapa osallistua tutkimukseen. Myös kirjoituskeruilla kerätty aineisto on vapaaehtoisesti ja kirjoittajien luvalla tutkimukseen annettua. Tästä syystä ei muodostu eettisiä ongelmia tiedon käytölle, kuten saattaa muodostua muista arkistolähteistä kerätyn aineiston kanssa, jota ei ole alun perin tarkoitettu myöhemmin tutkimukseen käytettäväksi. Arkaluonteisten tietojen käytössä pitäisi olla varovainen, elävien kohdalla tämä on usein juridinen kysymys, kuolleiden henkilöiden kohdalla eettinen kysymys. Tutkimuskohteella on aina oikeus valita mitä ja miten hän kertoo ja muistelee menneitä tapahtumia.<sup>21</sup>

Muistitietotutkimuksessa tutkija ja kertoja ovat yhtä lailla läsnä, ja siksi muistitietotutkimus on teoreettisesti vaativaa. Tutkimuksen tekeminen vaatii tutkijalta kriittisyyttä ja eettistä hienovaraisuutta. Haastatteleamalla syntyvä tutkimusaineisto on aina muistelijan ja tutkijan vuorovaikutuksessa syntynyttä. Muistelijan ja tutkijan yhteistyönä syntyneeseen haastatteluaineistoon vaikuttaa monet eri tekijät, kuten osapuolien välinen suhde, kuuluminen samaan yhteisöön sekä aihepiiriin suhtautuminen.<sup>22</sup> Jokainen haastattelu tai kirjoitettu tarina

---

<sup>20</sup> Vainio-Korhonen 2017, 29.

<sup>21</sup> Vainio-Korhonen 2017, 29–43.

<sup>22</sup> Savolainen & Taavetti 2022, 18–19.

on tulkinta menneisyydestä, jossa sekoittuvat autenttiset lapsuuskokemukset, tulkinnat kokemuksista ja kulttuuriset kerronnan tavat.<sup>23</sup>

Suullisen ja kirjallisen muistelun sisällöt voivat olla samankaltaisia, mutta tilanteet ovat erilaisia ja voivat vaikuttaa lopputulokseen. Kirjallisessa muistelussa henkilö pystyy todennäköisimmin jäsentelemään muistojaan paremmin kuin suullisessa haastattelutilanteessa. Kirjoitettua muisteloä on myös helpompi muokata tai täydentää ennen sen lähettämistä. Suullisen haastattelun jälkeen haastateltavalle saattaa usein tulla vielä jotain mieleen, jonka hän olisi halunnut kertoa. Haastateltavan ja haastattelijan kannattaa haastattelun jälkeen vielä olla yhteyksissä toisiinsa mahdollisten täydennysten ja korjausten varalta. Osapuolten niin halutessa, voidaan tehdä toinen täydentävä haastattelu. Niin haastateltavan kuin haastattelijan persoonallisuus vaikuttaa suullisen haastattelun etenemiseen ja lopputulokseen. Osalle ihmisistä on helpompaa ilmaista itseään suullisesti, ja toisille kirjallisesti.

Tekemissäni haastatteluissa ilmapiiri oli keskustelevala ja tuttavallinen, koska suurin osa haastateltavista oli sukulaisia tai tuttaviala. Myös äitini läsnäolo vaikutti haastattelutilanteiden kulkuun, koska hän esitti usein täydentäviä lisäkysymyksiä ja ylläpiti keskustelua minun lisäksi. Hänen osallistumisensa mitä luultavimmin auttoi pitämään haastattelutilanteet rentona, koska jouduin itse keskittymään enemmän muistiinpanojen tekemiseen, milloin en aina ehtinyt johdattelemaan keskustelua eteenpäin sopivissa kohdissa. Osassa haastatteluista läsnä oli myös haastateltavan puoliso, jolloin ilmapiiri oli entistä keskustelevalampi. Osa haastattelutilanteista eksyi muutamaan otteeseen aiheen ulkopuolelle, mutta se ei suuremmin vaikuttanut haastattelun lopputulokseen muuten kuin haastattelun ajalliseen pituuteen.

Äitini läsnäolo vähensi myös omaa jännitystäni haastattelutilanteissa, koska en ole koskaan aikaisemmin tehnyt vastaavia haastatteluia. Sukulaisuus kolmen haastateltavan kanssa helpotti haastattelutilanteen etenemistä, sillä olimme jo entuudestaan toisillemme tuttuja. Kaikki haastateltavat suhtautuivat haastattelukutsuun erittäin positiivisesti, vaikka eivät olisi aikaisemmin vastaavanlaiseen osallistuneet. Haastattelut äänitettiin haastateltujen luvalla ja äänityksien avulla litteroin haastattelut jälkeinpäin. Äänitteet ja haastattelujen litteroinnit ovat hallussani.

---

<sup>23</sup> Vehkalahti & Jouhki 2022, 387.



Laki ei kiellä henkilötietoja sisältävien tutkimusaineistojen keräämistä, vaan laki suojaa sen, että tietoja kerätään ja käytetään asianmukaisesti.<sup>24</sup> Aineiston kerääminen, muokkaaminen, analysoiminen, luovuttaminen tai näyttäminen toiselle tutkijalle sekä aineiston arkistointi ovat kaikki henkilötietojen käsittelyä. Tutkittavan henkilön suostumus on oleellinen tieteellisessä tutkimuksessa. Vaitiolovelvollisuus koskee tutkijaa, miksi tutkimuksessa käytettyjä henkilötietoja sisältäviä aineistoja ei saa luovuttaa muuhun kuin tutkimustarkoitukseen.<sup>25</sup> Haastateltavani ovat saaneet tiedon mihin tutkimusaineistoa käytetään ja miten sitä säilytetään. He ovat antaneet suostumuksensa kirjallisesti aineiston ja nimensä käyttöön tutkimuksessani. Koska aineisto ei ole arkaluontoista, olen päättänyt käyttää henkilöiden oikeita nimiä heidän luvallaan tutkimuksessani.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoihin kerätyissä aineistoissa kirjoittajat ovat allekirjoituksellaan suostuneet nimiensä ja osoitetietojensa säilyttämiseen alkuperäisaineistossa.<sup>26</sup> SKS:n arkistoinnissa materiaaleissa erityistä on se, että henkilötiedot on säilytetty ja kirjoitukset voidaan liittää todellisiin eläneisiin ihmisiin. Materiaalit ovat yleisölle avoimia, kuka tahansa voi käyttää aineistoja muun muassa opinnäytetöihin, muuhun akateemiseen tutkimukseen tai sukututkimukseen. Aineistojen luovutuksen yhteydessä kysytään niiden käyttötarkoitus tekijänoikeus- ja tietosuojakysymysten takia.<sup>27</sup> SKS:n arkistossa vieraillessani täytin heidän vaatimansa kaavakkeen ennen kuin sain aineistot käyttööni. Aineistoista sai myös ottaa valokuvia vapaasti tutkimuskäyttöön.

---

<sup>24</sup> Euroopan unionin henkilötietodirektiivi 1999 & Euroopan unionin yleinen tietosuojasetus 2018. Kuula 2011, 78–79; Vainio-Korhonen 2018, 4.

<sup>25</sup> Kuula 2011, 83–92.

<sup>26</sup> Kuula 2011, 110.

<sup>27</sup> Kivilaakso & Pesonen & Taavetti 2022, 96, 106–108.

## 2 Erilaisten ihmisten kohtaamisia sota-aikana

Sota-aikana lapset kohtasivat erilaisia ihmisiä eri tilanteissa. Sekä haastatteluiden että muistitietokeruiden kautta nousi esiin, kuinka lapset kohtasivat arjessaan perheenjäsenten ja sukulaisten lisäksi muun muassa Karjalan evakkoja, sotilaita, sotavankeja ja inkeriläissiirtolaisia. Kohdatut henkilöt olivat sekä aikuisia että lapsia, ja kohtaamisia tapahtui sekä koti- ja evakkopaikkakunnilla, koulussa, kavereiden kanssa leikkiessä, että sukulaisten luona vieraillessa.

### 2.1 Ystävät ja vastaanotto uudella paikkakunnalla

Talvisodan jälkeen Suomen piti asuttaa noin 400 000 karjalaista. Asukaslukuun suhtautettuna se oli maailman suurin pakolaisoperaatio. Karjalaisten evakuointi tapahtui suuressa kiireessä. Sama toistui jatkosodan aikana karjalaisten lähtiessä evakkoon toista kertaa toisen maailmansodan aikana, sillä rintaman siirryttyä vanhalle rajalle jatkosodan aikana osa karjalaisista oli palannut takaisin kotiseuduilleen.<sup>28</sup>

Talvi- ja jatkosota olivat suuria koettelemuksia myös luovutetuilla alueilla asuneille lapsille. He joutuivat jättämään kotinsa useaan kertaan. Heidän lapsuutensa oli lähes jatkuvaa sotaa. Sodan aikana lapsia evakuoitiin myös kaupungeista maaseudulle pommituksia turvaan. Lisäksi Lapin sodan takia siviilejä siirrettiin pois sotatoimien takia.<sup>29</sup> Evakoita sijoitettiin useimmiten tavallisiin yksityistalouksiin pakon edessä, koska muitakaan paikkoja ei ollut. Kulttuurien kohtaamiset eivät näin ollen aina sujuneet vaikeuksitta, erityisesti länsisuomalaisten oli vaikea ymmärtää karjalaisten erilaisia tapoja.<sup>30</sup>

Karjalan kannakselta Antrean pitäjän Kuparsaaren kylästä perheensä kanssa evakkoon lähtenyt Salme Niinimäki kertoi haastattelussa siitä, miten heidät otettiin vastaan Lopella evakkotalossa seuraavasti:

Ensin mentiin sitten, aika iso talo oli, ja semmonen pariskunta vaan, ei ollut lapsia. Ja tota ja se oli vähän sairas se emäntä ja sit se kauheesti vihas meitä ja sano että jollette lähe pois hän laittaa myrkkyä maitoon. Ja sit se olis ottanu minut kasvattilapseks, tykkäs minust sit kauheesti. Ja äiti eihän hän nyt missään tapauksessa olis muutenkaa mut sellaselle ihmiselle olis jättäny.<sup>31</sup>

<sup>28</sup> Lehtinen 2004, 52–54.

<sup>29</sup> Oksanen 2018, 269.

<sup>30</sup> Pukkila 2008, 49.

<sup>31</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

Ennen Lopelle saapumista perhe oli pysähtynyt Tammelassa, jossa vastaanotto oli ollut samankaltainen. Paremman vastaanoton evakkoperhe sai vasta kolmannessa evakkotalossa Lopella, jossa talon perheellä oli myös omia lapsia, ja joiden kanssa Niinimäki ja hänen veljensä leikkivät. Niinimäki muisteli myös, ettei talon isäntä koskaan suuttunut, vaikka lasten leikit olivat välillä rajujakin ja että naapuritalon evakkolapset otettiin usein mukaan leikkeihin.<sup>32</sup> On yleistä, että juuri leikit ja leikkikaverit jäävät lasten mieleen. Muistot leikeistä ovat yleensä positiivisia, minkä takia ne voivat jäädä loppuelämäksi mieleen.

Niinimäki kertoi haastattelussa muistavansa myös paluun Karjalaan perheen kotitalolle Kuparsaareen, jossa he eivät kuitenkaan ehtineet olla montaa vuotta. He ehtivät rakentaa vain väliaikaisen talon ja saunan ennen kuin heidän piti monien muiden karjalaisten tavoin taas lähteä evakkoon. Toisella kerralla Niinimäen perhe päätyi Viljakkalan kautta Lopen Läyliäisiin evakkotaloon, jossa heidät otettiin hyvin vastaan. Myöhemmin perhe sai ostaa oman maatilan peltoineen ja metsineen Läyliäisistä. Tilojen ja tilusten pakkolunastusten takia monet paikalliset olivat katkeria evakkoja kohtaan. Eräänkin tilan entinen isäntä uhkasi ottavansa kirveen esiin, kun karjalaiset tulevat.<sup>33</sup>

Pelkästään Niinimäen kertomasta voi panna merkille, kuinka suhtautuminen Karjalan evakoihin vaihteli sekä paikkakunnittain että paikkakuntien sisällä eri evakkotalojen välillä. Isäntäväki saattoi joko ottaa evakot hyvin vastaan tai paheksua näitä. Oli myös mahdollista, että isäntäväki suhtautui eri evakkoperheen jäseniin eri tavoin. Lopen ensimmäisen talon emäntä piti Niinimäestä niin paljon, että oli valmis adoptoimaan tämän, vaikka hän ei muuten pitänyt taloonsa asutetuista evakoista ja uhkasi jopa laittaa myrkyä heidän maitoonsa elleivät he lähtisi vapaaehtoisesti pois.

Myös Viipurista kotoisin ollut Eila Jokinen muisteli ikävissä merkeissä sujunutta ensikohtaamistaan lappeenrantalaislapsien kanssa seuraavasti:

”Karjalan ryssä, Karjalan ryssä!” huusivat pihan lapset kun ensimmäisenä päivänä läksin ulos leikkimään. Minuako ne tarkoittivat? Minähän olin Viipurista. Minähän en edes puhunut venäjää. En minä mikään ryssä ollut. Kesti muutaman päivän ennen kuin uskalsin lähestyä lapsia, pyrkiä joukkoon. Pääsinhän minä mukaan leikkeihin vähitellen. Sulauduin joukkoon, eikä ryssittelyäkään enää kuulunut.<sup>34</sup>

---

<sup>32</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>33</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>34</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

Johanneksesta kotoisin ollut Eevi Ikänen kertoi puolestaan, miten Paimiossa evakkotalossa talon tyttäret eivät huolineet evakoita leikkikavereiksi vielä jatkosodan loppuvaiheessakaan. Myös talon isäntä oli kohdellut perhettä huonosti muun muassa myymällä karjalle tarkoitettua rehuperunaa perheelle ruoaksi ja ottamalla perheeltä vuokran, vaikka oli jo saanut rahan Paimion kunnalta. Ikänen kertoi ikävän kokemuksen myös talvisodan ajalta Salosta. Ruotsista oli nimittäin lähetetty liinavaatteita ja astioita evakoille jaettavaksi, mutta kun Ikäsen äiti meni niitä hakemaan, olivat ne kaikki rikkiäisiä ja huonokuntoisia. Myöhemmin eräs tuttu emäntä oli kertonut äidille, että jakelua hoitaneet Martat olivat vaihtaneet Ruotsista tulleet uudet tavarat omiin käytettyihin tavaroihin ja ottaneet uudet itselleen.<sup>35</sup>

Karjalaisiin suhtautuminen ei välttämättä muuttunut edes sodan päättymisen jälkeen. Eevi Ikäsen perhe muutti sodan jälkeen Turkuun, jossa hän sai ystäviä. Heidän kotonaan hän sai kuitenkin kuulla, että karjalaiset olivat muka rikastuneet korvauksilla ja että he olivat vähempiarvoisia kansalaisia köyhästä Karjalasta. Korvaukset olivat tulleet muka olemattomasta omaisuudesta. Ikänen muisti kuitenkin, kuinka evakoiden ja paikallisten välinen kuilu tasaantui ajan kuluessa.<sup>36</sup>

Eila Jokisen ja Eevi Ikäsen kokemukset karjalaisten evakkojen kohtelusta olivat huonoimmasta päästä. Lapset tulivat usein hyvin keskenään toimeen, mutta aina uuden paikkakunnan lapsetkaan eivät kohdelleet evakkolapsia hyvin, kuten Jokisen ja Ikäsen kokemukset osoittavat, vaan myös aikuisten asenteet Karjalan evakoita kohtaan saattoivat vaikuttaa heidän lastensa suhtautumiseen ja käytökseen.

Lasten käyttäytyminen evakkoja kohtaan saattoi myös vaihdella tilanteen mukaan. Eevi Ikänen nimittäin muisteli, etteivät muut lapset haukkuneet ja ryssitelleet häntä koulussa, vaikka vapaa-ajalla tätä aluksi tapahtui. Myös Johanneksesta kotoisin ollut ja samaan muistitietokeruuseen osallistunut Osmo Ahokas kertoi, ettei evakkopaikkakunnalla Paimiossa esiintynyt koulussa ryssittelyä tai huonoa kohtelua. Ahokkaan kokemukset uusien ihmisten tapaamisesta uudella paikkakunnalla erosivat muista myös siinä, että hän sai nopeasti uusia kavereita, mikä luultavasti vaikutti siihen, etteivät muut lapset kiusanneet tai muuten kohdelleet häntä huonosti.<sup>37</sup>

---

<sup>35</sup> Ikänen, Evakkotyön ja -pojan tarina, 1999–2000.

<sup>36</sup> Ikänen, Evakkotyön ja -pojan tarina, 1999–2000.

<sup>37</sup> Ikänen & Ahokas, Evakkotyön ja -pojan tarina, 1999–2000.

Tuomas Teporan mukaan sota-aikana ja sodan jälkeen kansakoululla oli erityisen tärkeä rooli siirtoväen sopeutumisessa uusille asuinseuduille ja yhteisöihin. Evakkoja vastaanottaneiden paikkakuntien lapset suhtautuivat pääosin myönteisesti evakkolapsiin, jotka nähtiin yksinkertaisesti uusina kavereina. Valitettavasti oli myös päinvastaisia tapauksia. Erityisesti karjalan kieltä puhuneet ortodoksit kohtasivat epäluuloa ja ryssittelyä. Koulussa edes opettajat eivät aina kohdelleet karjalaislapsia tasaveroisina muiden oppilaiden kanssa, mutta yleensä opettajat pyrkivät luomaan luokkiin ymmärtäväistä ilmapiiriä. Myös kaupunkilaislapset saattoivat kohdata ennakkoluuloja maalaispaikkakunnilla ja -kouluissa.<sup>38</sup>

Salme Niinimäki muisti, kuinka suuri helpotus oli päästä viimein omaan kotiin jatkuvan muuttamisen jälkeen, kun perheen Lopen Läyliäisiin rakentama talo valmistui. Hän oli niin onnellinen kotiutumisestaan Lopelle, ettei ole koskaan kaivannut takaisin Karjalaan.<sup>39</sup> Eila Jokinen taasen kertoi sodan tehneen hänestä juurettoman jatkuvan muuttamisen takia isän työn perässä. Useiden muuttojen vuoksi hän ei tuntenut kotiutuvansa millekään paikkakunnalle eikä lopulta enää uskaltanut ystävystyä toisten lasten kanssa, koska pelkäsi uusien ystävyysuhteiden katkeavan taas perheensä muuttaessa jälleen uudelle paikkakunnalle. Jokinen ei myöskään osannut kaivata takaisin Viipuriin.<sup>40</sup>

Jatkuva muuttaminen ja uusien ihmisten tapaaminen saattoi olla evakkolapsista ja muista paikkakuntaa vaihtaneista lapsista mielenkiintoista ja jännittävää. Toisaalta jatkuva maisemanvaihtaminen saattoi olla lapsille raskasta ja väsyttävää, mikä näkyy esimerkiksi Salme Niinimäen ja Eila Jokisen kokemuksista. Muihin lapsiin tutustuminen ja ystävystyminen oli vaikeata, kun varmuutta pysyvistä kodista ei ollut. Jatkuvan muuttamisen ja paikkakuntien vaihtamisen päättyminen oli varmasti lapsille helpotus. Toisaalta se saattoi Jokisen tapaan johtaa juurettomuuden tunteeseen, kun vakituista kasvuympäristöä ei muodostunut perheen joutuessa muuttamaan jatkuvasti. Ystävien lisäksi myös koulut vaihtuivat jatkuvasti muuton yhteydessä, mikä saattoi vaikuttaa lasten koulunkäyntiin ja oppimiseen. Kodittomuuden tunne jätti jälkensä ja monet kaipasivat entistä kotipaikkaansa koko loppuelämänsä.<sup>41</sup> Salme Niinimäki ja Eila Jokinen eivät kuitenkaan tällaista kaipuuta tunteneet.

---

<sup>38</sup> Tepora 2019, 23–25.

<sup>39</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>40</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>41</sup> Oksanen 2018, 297.

Eila Jokinen oli itse joutunut lähtemään evakoksi Viipurista talvisodan aikana. Myöhemmin monien paikkakuntien kautta hän oli päätynyt Joutsenoon. Siellä hän näki jatkosodan lopulla, kun Viipurista alkoi saapua evakoita. Jokisen oma juurettomuuden kokemus saattoi vaikuttaa hänen tuntemaansa empatiaan toisia evakoita kohtaan:

Eräänä päivänä sota tuli liki, liian liki. Viipurista tulevaa tietä alkoi vyöryä hevosten ja jopa lehmien vetämiä evakkokuormia. Miehiä, naisia, lapsia. Jotkut istuivat kärryillä kuormien päällä, jotkut kävelivät. Lehmiä talutettiin jonossa. Rintama on murtunut, sanottiin. Ryssä tulee Suomeen, sanottiin. Minä seisoin tienposkessa ja katselin ohi kulkevaa joukkoa. Niillä ei ollut enää kotia. Minua itketti.<sup>42</sup>

Evakot eivät olleet sota-aikana ainoita uusia kasvoja, varsinkaan maaseudulla. Maaseudulle saapui paljon kaupungeista pommituksia pakoön lähetettyjä lapsia ja muita perheenjäseniä sukulaisten tai tuttavien luo.<sup>43</sup> Muiden lasten näkökulmasta uudet kasvot kotipaikkakunnalla saattoivat olla myös myönteinen kokemus, kuten Lopella asunut Anja Manninen kertoi haastattelussaan. Hän muisti, kuinka koulussa oli ollut jännittävää, kun luokassa oli uusia kasvoja niin kaupungista kuin Karjalasta. Lisäksi hän kertoi evakoista puhuessaan olleensa pettynyt, kun melkein kaikki muut naapurit saivat majoitettavakseen karjalaisia, mutta heidän taloonsa ei karjalaisia evakoita sijoitettu. Haastattelussa hän kuitenkin naureskeli asialle, koska myöhemmin hän sai oman Lopelle saapuneen karjalaisen evakon elämäänsä avioliiton kautta.<sup>44</sup>

Simossa asunut Aimo Korkala kertoi keruuseen lähettämässään kirjoituksessaan, että hänen kotikylässään karjalaisiin evakoihin suhtautuminen vaihteli. Osa kyläläisistä oli epäluuloisia ja jopa vihamielisiä. Korkalan perheen luona asui evakkopariskunta, jonka aikuinen tytär muutti myöhemmin taloon. Heidän sotaväessä ollut vanhin poikansa kävi myös välillä lomilla vierailmassa. Evakkopariskunta ja heidän lapsensa olivat mukavia ja puheliaita. He olivat suunnilleen samanlaisista vaatimattomista oloista kotoisin kuin Korkalan perhe, joka asui pienessä mökissä. Tämä saattoi vaikuttaa siihen, että Korkalan muistin mukaan pienestä tilasta huolimatta perhe tuli hyvin evakoiden kanssa toimeen. Ruokaa tehtiin yhteisellä hellalla vuorotellen ja karjalanpaistia kaikki söivät yhdessä. Vaikka ruokakulttuuri oli

---

<sup>42</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>43</sup> Tepora 2019, 23–25.

<sup>44</sup> Manninen, 1.4.2017.

erilainen, osa karjalaisten ruoista maistuivat niin hyviltä, että Korkalan perhe otti reseptejä talteen.<sup>45</sup>

Asikkalan hämäläiskylästä kotoisin oleva Anna Syttänne-Paastela puolestaan kertoi, että karjalaissiirtolaisia vierastettiin aluksi kotikylällä, mutta mitään suurta ongelmaa ei tullut. Laatokalta tullut kalastaja ryhtyi myös uudella paikkakunnalla Päijänteen rannalla kalastajaksi. Hänen hankkimansa paikallisesta poikkeava vene hieman herätti ihmetystä kylällä, mutta muuten hänen perheensä sopeutui uudelle paikkakunnalle. Osa karjalaissiirtolaisista ei välttämättä puhunut suomea vaan karjalan kieltä, kuten tämän kalastajaperheen mummo. Saman perheen tyttärestä tuli Syttänne-Paastelalle hyvä ystävä. Komeat karjalaispojat herättivät hämäläiskylän tyttöjen kiinnostuksen ja niin kuin kaikkialla muualla, myös Asikkalassa syttyi romansseja ja solmittiin avioliittoja paikallisten ja karjalaissiirtolaisten välillä.<sup>46</sup>

Evakkojen huono kohtelu saattoi jäädä kaivelemaan mieltä vielä pitkälle myöhempään elämään. Esimerkiksi Lopella asunut Elina Kuosmanen mainitsi haastattelussaan, kuinka häntä oli harmittanut erään isännän huono asenne evakkoja kohtaan. Myöhemmin aikuisiällä avioituttuaan itse karjalaisen evakon kanssa hän hankki kotitaloonsa Karjalan viirin lipputankoon isännän kiusaksi:

Mieheni oli Sortavalasta kotoisin. Olen yhden tuttavaisännän takia ostanut meille Karjalan viirin lipputankoon, koska hän aina moitti karjalaisia. Kyllä isäntä huomasi, että meillä oli Karjalan viiri. Se oli kyllä minun ideani, kun harmitti, että se aina moitti karjalaisia.<sup>47</sup>

## 2.2 Sotavangit hevoscärryillä ja inkeriläissiirtolaiset maataloustöissä

Jatkosodan aikana suomalaiset ottivat noin 67 000 neuvostosotavankia. Suurin osa sotavangeista oli sijoitettu vankileireille, joissa olot olivat yleensä karut ja joissa vankeja kuoli paljon muun muassa tauteihin ja aliravitsemukseen. Työvoimapulan takia vankeja sijoitettiin töihin maataloilille. Lisäksi he työskentelivät muun muassa teollisuudessa, metsä-, rautatie-, lentokenttä- ja tietyömailla sekä puolustusvoimien töissä. Varsinkin maataloilille sijoitetuilla vangeilla oli huomattavasti paremmat olot kuin vankileireillä. Sotavankeja kohdeltiin maataloilla pääasiassa hyvin. Viranomaiset saattoivat jopa paheksua sotavankien

<sup>45</sup> Korkala, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>46</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>47</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

liian hyvää ja vapaata kohtelua. Puhuttiin niin sanotuista ”kotiryssistä”.

Sotavankiviranomaiset valittivat erityisesti vankien vartioinnin laiminlyönneistä.<sup>48</sup>



Kuva 1. Sotavangit maanviljelystöissä Helsingin lähellä maaseudulla 3.10.1941. Kuva: SA-kuva.

Lappeenrannassa asuneen Eila Jokisen perheen asuintaloon sijoitettiin sota-aikana apumieheksi venäläinen sotavanki Pavel. Jokisen mukaan lapset pitivät Pavelista ja Pavel heistä:

Hänellä oli musta tukka ja mustat silmät. Hän osasi laulaa hassulta kuulostavia lauluja. Meitä lapsia hän kernaasti hypitti polvillaan ja teki sille päälle sattuessaan tuohisormuksia jokaiselle. Oli vaikea uskoa, että hän oli vihollinen, jota oikeastaan olisi pitänyt vihata. Minä tykkäsin Pavelista (niin muistelen häntä nimitetyyn). Ja minua säählitti, kun hän ei saanut kulkea vapaasti mihin vain. Eräänä päivänä Pavel vietiin pois. Emme tiedä mihin. Mutta mitä ihmeellistä siinä oli! Sodan aikana ihmisiä tuli ja meni. Jotkut eivät koskaan tulleet takaisin.<sup>49</sup>

<sup>48</sup> Danielsbacka 2013, 128–140; Lehtinen 2004, 149; Vihreälehto 2018, 10 & 103–107.

<sup>49</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.



Malmilla Helsingin maalaiskunnassa asunut Ritva Eronen puolestaan muisteli, että jatkosodan aikana hänen äitinsä lähetti tyttärensä maalle Nastolaan sukulaisten luokse Helsingin suurpommitusten takia. Eronen kertoi lasten usein kohdanneen läheisessä Koiskalan kartanossa sotavankeja. Vangit työskentelivät kartanolla ja työn teon ohessa ottivat usein lapsia hevostärryjen kyytiin. Eronen muisti, että vangit olivat erittäin ystävällisiä lapsia kohtaan ja puhuivat hänen muistikuvansa mukaan suomea eli vangit saattoivat olla suomensukuisia. Vangit saivat liikkua vapaasti kartanon alueella.<sup>50</sup>

Myös Lopella asunut Raimo Rajaoja kertoi perheensä kotitilalla olleen ukrainalainen sotavanki, jonka nimen hän muisteli olleen Artson. Hän oli Rajaojalle miehen malli isoisän lisäksi isän ollessa sotaväessä. Pikkupoikana hän oli seurannut sotavankia päivät pitkät tämän tehdessä töitä. Kaksikolla ei ollut yhteistä kieltä, mutta he kommunikoivat elekielellä. Artson oli erittäin ystävällinen, vahva ja komea mies. Rajaoja muisti tämän olleen suosittu myös kylän naisväen parissa.<sup>51</sup>

Jatkosodan päättyessä sotavankeja alettiin palauttaa takaisin Neuvostoliittoon. Useat heistä ajattelivat joutuvansa vastaamaan vihollisen vangeiksi kiinni jäämisestään.<sup>52</sup> Esimerkiksi Rajaoja kertoi Artsonin olleen hermostunut ja itkuinen. Hän oli jopa rukoillut perheen äitiä piilottamaan hänet, ettei hänen tarvitsisi lähteä takaisin Neuvostoliittoon. Artson aavisti, mikä hänen kohtalonsa tulisi olemaan, koska hän oli ollut aliupseerina sotaväessä. Rajaoja kertoi lopuksi, ettei perhe enää kuullut hänestä paluun jälkeen.<sup>53</sup> Artsonin oltua Rajaojalle yksi lapsuuden tärkeitä henkilöitä, ei ole mikään ihme, että sotavangin kohtalo jäi mietityttämään häntä koko loppuelämäksi.

Sotavankien kohtaaminen ei ollut merkittävä kokemus pelkästään Raimo Rajaojalle, vaan myös Hausjärveltä kotoisin ollut Anna-Maija Nupponen kertoi, että kartanoon, jossa hänen isänsä oli pehtoorina, tuli sotavankeja töihin jatkosodan aikana. Maatilojen lisäksi kartanoilla apu arjen töissä oli tarpeen sota-aikana miesten ollessa rintamalla. Sotavangit olivat tyytyväisiä oloihinsa kartanolla. He saivat vatsansa täyteen kunnollista ruokaa, yöpyä kartanon väentuvassa, saunoa ja peseytyä pääkartanon muonamiesten saunassa. Nupponen muisti lasten ystävyystyneen vankien kanssa nopeasti. Lapset opettivat vangeille suomen kieltä. Kun vangit vaihdettiin suomalaisvankeihin, he olivat kovin suruissaan, koska he

---

<sup>50</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>51</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

<sup>52</sup> Vihreälehto 2016, 166–168.

<sup>53</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

olisivat halunneet jäädä kartanolle töihin, missä heitä oli kohdeltu niin hyvin. Lapsille tuli vankeja ikävä ja myös moni aikuinen muisteli heitä lämmöllä.<sup>54</sup>

Lisäksi Asikkalasta kotoisin ollut Anna Syttänne-Paastela kertoi, että naapurikylässä oli venäläisiä sotavankeja, jotka kiinnostivat lapsia. Kerran erään talon isäntäväkenä olleet naimattomat sisarukset toivat Aleksin nimisen vangin Syttänne-Paastelan kotikylään hakkaamaan halkoja muutamaksi viikoksi. Aleksin asui Syttänne-Paastelan tädin luona ja ruokaili perheen kanssa. Tädin perhe otti Aleksin mukaan myös kyläreissuille Syttänne-Paastelan perheen luo. Aleksin suhtauduttiin neutraalisti eikä mitään vihamielisiä tunteita osoitettu. Häntä ei myöskään vartioitu. Kenenkään mieleen ei edes juolahtanut, että hän voisi karata.<sup>55</sup>

Suomalaisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien välille syntyneet romanssit olivat yleisiä. Esimerkiksi Syttänne-Paastela muisti, miten vankien kanssa syntyneitä romansseja paheksuttiin. Joillekin naimisissa oleville naisille syntyi lapsia vankien kanssa, mutta lapset saivat kasvaa sodan jälkeen rintamalta palanneiden suomalaismiesten nimissä. Kaikki kyllä tiesivät, että isät olivat sotavankeina olleita venäläisiä.<sup>56</sup> *Tunteiden sotavanki – Venäläistä isoisääni etsimässä* -kirjassa Ira Vihreälehto kertoo, kuinka hänen isoäitinsä kohtasi neuvostosotavangin, josta tuli isoäidin vanhimman pojan isä ja Vihreälehdon isoisä. Totuus isoisästä selvisi Vihreälehdolle vasta aikuisena, ja hän alkoi selvittää isoisänsä henkilöllisyyttä muun muassa arkistolähteiden ja dna-tutkimuksen avulla. Hänen kertomastaan käy ilmi, miten isoisän henkilöllisyyden selvittäminen oli vaikeaa asian pitkäaikaisen vaikenemisen ja salailun jälkeen. Myös teoksessaan, *Kunnes rauha heidät erotti – Neuvostosotavankien ja suomalaisten suhteet jatkosodan aikana* Vihreälehto kertoo asiaan liittyvästä häpeilystä ja salailusta.<sup>57</sup>

Ei ole ihme, että myös lapsille on jäänyt mieleen sotavankien kohtaamiset toisten ihmisten kanssa. Sotavankien kaltaiset uudet ihmiset kiinnittävät huomiota erityisesti pienillä paikkakunnilla. Myös aikuisten paheksunta saattoi jäädä lasten mieleen, koska esimerkiksi sotavankien ja suomalaisten välisistä suhteista on luultavasti puhuttu lasten kuullen. Vaikka naisten ja sotavankien suhteita paheksuttiin, muuten sotavankeihin suhtauduttiin yleisesti jopa

---

<sup>54</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>55</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>56</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>57</sup> Vihreälehto 2016; Vihreälehto 2018.

hämmästyttävän myönteisesti ja heistä kerrotut muistot ovat lähes aina vain myönteisiä. Maatiloilla sotavangeista tuli helposti kuin perheenjäseniä läheisen kanssakäymisen takia.

Lasten suhtautuminen sotavankeihin vaihteli kuitenkin tilanteen mukaan. Eila Jokisen kohtaamiskokemus sotavangin kanssa erottui muiden joukosta siinä, että hän ei ihmetellyt tämän katoamista vaan piti sitä normaalina sota-aikaan kuuluvana. Tähän on saattanut vaikuttaa myös Jokisen oma tausta, koska hänen perheensä muutti sota-aikana jatkuvasti hänen isänsä työn perässä. Paikkakuntien lisäksi ihmiset ympärillä vaihtuivat Jokisen elämässä jatkuvasti. Muiden tavoin hän kuitenkin muisteli perheen asuintaloon sijoitettua sotavankia lämpimästi. Jokisen kokemuksista käy ilmi, että muiden lasten tavoin hän nautti sotavangin seurasta.

Heikki Tiilikaisen teoksessa *Kotirintaman lapset* usealla hänen tekemiinsä haastatteluihin vastanneilla oli kokemuksia sotavankien kohtaamisista, kuten esimerkiksi Olavi Leikolalla kotitalalle Saukkolaan sijoitetuista inkeriläistaustaisista sotavangeista Santerista ja Iisakista. Heistä tuli perheen poikien ystäviä pian ja he olivat heille kuin isoveljiä. Santeri ja Iisakki ottivat pojat usein mukaan hevosten kyytiin ja antoivat heidän ohjastaa hevosta. Heitä olisi pitänyt vartioida ja pitää öisin lukkojen takana, mutta sitä ei edes yritetty. Santeri ja Iisakki olivat tyytyväisiä oloihinsa eivätkä halunneet palata Neuvostoliittoon, jonne heidät lopulta jouduttiin palauttamaan heidän liittytyänsä inkeriläisistä koottuun heimopataljoonaan, joka riisuttiin aseista aselevon jälkeen. Perhe ei enää kuullut heistä koskaan palautuksen jälkeen.<sup>58</sup>

Sotavankien lisäksi maatiloille ja kartanoille saatettiin tuoda töihin inkeriläispakolaisia, jotka oli evakuoitu saksalaisten sota-alueilta. Anna-Maija Nupposen isä oli muuttanut Suomeen Viron kautta Inkeristä jo ennen sisällissotaa. Nupposen isä kävi katsomassa inkeriläisiä kokoomaleirillä, jossa oli isän sisar miehineen ja lapsineen sekä toinen sisar viiden poikansa kanssa sekä veljen vaimo poikineen. Heidät ja monet muut inkeriläisperheet sijoitettiin kartanon tiloihin asumaan ja töihin kartanon pelloille ja navettaan:

Meille lapsille tämä oli jännittävää aikaa. Tuntui vaikealta uskoa, että nämä suunnilleen meidän ikäisemme tai nuoremmat lapset olisivat meidän oikeita serkkuja. Aluksi emme oikein ymmärtäneet heidän puhettaan, sillä se poikkesi siksi paljon omastamme, mutta vähitellen ruvettiin ymmärtämään toistemme puhetta puolin ja toisin. Meille lisääntyi leikkitovereita ja koulutovereita.<sup>59</sup>

<sup>58</sup> Tiilikainen 2017, 272–273.

<sup>59</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

Inkeriläissukulaiset olivat kokeneet kovia kahden rintaman välissä. Nupponen muisti, että serkut kertoivat hurjia juttuja kokemuksistaan. He olivat likaisia ja nälkiintyneitä, mutta saksalaiset olivat kohdelleet heitä hyvin ja suomensukuisina lähettäneet heidät Suomeen.<sup>60</sup>

Sodan päätyttyä Neuvostoliitto vaati palauttamaan inkeriläisevakot. Useimmat heistä lähtivät, koska heille oli luvattu pääsy takaisin kotiseuduille. Näin ei kuitenkaan välttämättä tapahtunut. Nupposen tati viiden poikansa kanssa jäi Suomeen Nupposen isän kehotuksesta. Tati eli ainaisessa pelossa, että hänet vietäisiin poikineen väkisin takaisin. Vasta vuonna 1953 he saivat Suomen kansalaisoikeudet ja tadin painajainen päättyi.<sup>61</sup>

Myös sota-aikana Hämeenlinnassa ja Lohjalla asunut Hannu Halmeenmäki muisti Lohjalle majoitetut inkeriläiset. Inkeriläisiä tuli asumaan lohjalaisiin perheisiin ja heidän tiloilleen apulaisiksi. Halmeenmäen perheeseen tuli Hilma, jonka Halmeenmäki muisti olleen tavattoman reipas nuori nainen. Hilma sopeutui Halmeenmäen perheeseen hyvin. Lapset kiusoittelivat häntä hullulta kuulostavan murteen ja merkilliseltä kuulostavan kotipaikan, Ropsun Hapuni, vuoksi. Hilma leikki poikien kanssa mielellään lumisotaa pihalla. Halmeenmäki muisti, kuinka Hilman käsiä ei koskaan palellut.<sup>62</sup> Tämä muisto kuvastaa hyvin, miten lasten mieleen voi jäädä erikoisia yksityiskohtia kohtaamistilanteista.

Nupposen ja Halmeenmäen tavoin Eila Jokinen muisti, että perheen asuessa Joutsenossa siellä oli inkeriläisiä pakolaisia, joista pidettiin. Aikuiset olivat töissä taloissa ja lapset kävivät koulua. Kun heidät palautettiin Neuvostoliittoon, oli asemalla monia paikkakuntalaisia jättämässä heille hyvästejä. Myös Jokinen oli äitinsä kanssa asemalla hyvästelemässä inkeriläiset. Se jäi Jokiselle mieleen surullisena ja itkuisena tapahtumana.<sup>63</sup>

Neuvostovankien tavoin myös inkeriläispakolaiset olivat pienillä paikkakunnilla uusia kasvoja, jotka herättivät lasten mielenkiinnon ja jäivät ilmeisen pysyvästi heidän mieleensä. Osalla inkeriläispakolaisista asui sukulaisia Suomessa, kuten esimerkiksi Nupposen perhe. Osa inkeriläissukulaisista saattoi jopa jäädä Suomeen sodan jälkeen. Toisin kuin sotavangit inkeriläisten ei yleensä ollut pakko palata Neuvostoliittoon, mutta heitä houkuteltiin palaamaan sinne lupaamalla pääsy takaisin kotiseudulle. Lasten kohtaamiskokemukset sotavankien ja inkeriläispakolaisten kanssa näyttävät olleen pääasiassa positiivisia aineiston

---

<sup>60</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>61</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>62</sup> Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>63</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

perusteella. Ainoat ikävät sävyt olivat aikuisten paheksunta sotavankien ja suomalaisten suhteille sekä sotavankien palauttaminen tai inkeriläispakolaisten paluu Neuvostoliittoon.

### 2.3 Sotilaat herkkuja jakamassa

Toisen maailmansodan aikana Suomen armeija otti käyttöönsä suuren määrän rakennuksia ja laitoksia, joita muutettiin sotasairaaloiksi, huoltovarikoina ja kasarmeiksi. Erityisesti sotilaiden majoittaminen kouluihin oli yleistä.<sup>64</sup> Näin ollen lapset olivat usein tekemisissä heidän kanssaan. Esimerkiksi Lopella asunut Anja Manninen kertoi, kuinka talvisodan aikana heillä ei ollut koulua, koska sinne majoitettiin suomalaisia sotilaita:

Yhteen aikaan sotapoikia oli koululla majoitettuna. En tiedä sitten minkä takia ne oli koululla, siitä mulla ei ole mitään tietoa. Mutta sitten oli taas hauskaa meitillä siitä kun käytiin kun sotamiehet kai saivat karamellia kun toiset eivät saaneet. Me sitten kerättiin niitä karamellipapereja, niitä me kerättiin ja sitten silitettiin. Ne oli kauniita ja meiän leikeissä kaiken maailman rahoja ja mitä mitäkin.<sup>65</sup>

Jatkosodan aikana Suomessa oli suomalaisten lisäksi paljon myös saksalaisia sotilaita, erityisesti Pohjois-Suomessa. Heitä näki runsaasti myös kauttakulkusatamissa, kuten Turussa, Hangossa ja Oulussa. Saksalaisten sotilaiden käyttäytyminen oli kurinalaista. Korkeimmat upseerit hankkivat usein itselleen myös siviiliasuntoja ja molemmille puoleiselle kanssakäymiselle oli paljon tilaisuuksia. Saksalaisille oli neuvottu, kuinka siviileiden kanssa tuli käyttäytyä ja heitä rangaistiin pienimmästäkin väärinkäytöksestä. Siiviliväestön kanssa seurustelua ei kielletty, mutta avioliitot eivät olleet suotavia rotupuhtauden takia. Myös suomalaisten keskuudessa saksalaisten kanssa seurustelu oli usein paheksuttua.<sup>66</sup>

Turku oli jatkosodan aikana vilkas paikka Saksan armeijan kuljetuksille jäätymättömän satamansa ja rautatieyhteyksiensä vuoksi. Saksalaiset saivat Suomelta luvan kuljettaa Turun kautta viikoittain 400 sotilasta lomalle Saksaan tai takaisin Pohjois-Norjaan. Lisäksi Turkuun majoitettiin muun muassa saksalaisten joukkojen siirroista vastaava komennuskunta. Aluksi saksalaisia oli majoitettuna kouluissa, mutta vuonna 1942 heille perustettiin sataman lähelle Ruissalontien varteen parakkileiri. Se houkutteli paikalle myös paikallisia poikia ja tyttöjä. Lisäksi saksalaisten kanssa käytiin mustan pörssin kauppaa.<sup>67</sup>

---

<sup>64</sup> Kivimäki & Männistö 2016, 72.

<sup>65</sup> Manninen, 1.4.2017.

<sup>66</sup> Lehtinen 2004, 155–161.

<sup>67</sup> Raula 2014, 111–117.

Sota-aikana Turussa elänyt ”Mäenrinteen poika”-nimimerkkiä käyttänyt henkilö muisti saksalaissotilaat, joita oli majoitettu kaupunkiin. Turussa kouluja oli muutettu kasarmeiksi. Saksalaissotilailla oli tiukka kuri eivätkä he saaneet poistua kasarmilta. Lapset, pääasiassa pojat kävivät ostamassa sotilaiden puolesta olutta. Noutoreissuista pojat saivat palkaksi juustoa, leipää ja tupakkaa. ”Mäenrinteen poika” antoi itse saamansa tupakan isälleen, joka oli siitä erittäin mielissään. Turkuun majoitetut saksalaiset merisotilaat olivat nuoria ja he tykkäsivät leikkiä turkulaisten poikien kanssa lumisotaa.<sup>68</sup>



Kuva 2. Saksalaissotilas ja kaksi suomalaista lasta Raatteen tiellä 1.7.1941. Kuva: SA-kuva.

Myös Hämeenlinnassa majoitettiin sekä saksalais- että suomalaissotilaita, koska se oli varuskunta-kaupunki. Hannu Halmeenmäki kertoi, että saksalaissotilaat olivat kaupungissa usein vain lyhyen aikaa. Saksalaissotilaisiin oli suhtauduttu neutraalisti, mutta heidän tarkan ja tiukan kurinsa takia paikallisia koululaisia ei päästetty heidän lähelleen, vaikka heidät oli majoitettu kouluun. Heille oli varattu eristetty osa koulusta. Halmeenmäen käymän koulun lisäksi Hämeenlinnassa eräs iso kansakoulu oli varattu armeijan käyttöön ja suomalaisten

<sup>68</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

sotilaiden majoitukseen. Kouluun majoitetut sotilaat suhtautuivat yleensä ystävällisesti lapsiin. Halmeenmäki muisteli, kuinka koulumatkat kuljettiin tuolloin kävellen:

Pyöriä ei ollut kenellekään tai jos olikin, niin niihin ei saanut renkaita. Talvella kuljettiin kelkoilla. Helpompi mahdollisuus oli päästä reen jalkasille, joko sotaväen hevosten tai muiden. Meidän koulumatkamme oli sovitettavissa armeijan kuljetusten käyttämille kaduille ja mahdollisuudet kyytiin olivat hyvät. Yleensä kuskit suhtautuivat meihin koululaisiin myönteisesti eikä kannoilta juuri hädetty pois. Katuja ei tuolloin hiekoitettu.<sup>69</sup>

Koulumatkan lisäksi Halmeenmäki näki sotilaita myös omassa pihapiirissään, sillä eräs hänen kotitalonsa piharakennus oli muutettu sotilassairaalaksi. Hän ja muut kaveriporukkaan kuuluvat pojat puhuivat usein ulkoilemaan tulleiden haavoittuneiden sotilaiden kanssa. Pojat myös toisinaan kiipesivät halkopinojen päälle nähdäkseen, kuinka sotilaiden siteitä vaihdettiin. Jäädessään kiinni kurkkimisesta heidät hädettiin aika nopeasti paikalta pois. Halmeenmäelle oli jäänyt mieleen eräs muistikuva karjalaisen miehen verisestä jalasta, josta puuttui kokonaan jalkaterä. Karjalainen mies oli yksi sotilaista, joille Halmeenmäki oli mennyt juttelemaan muiden poikien kanssa.<sup>70</sup>

Simosta kotoisin oleva Aimo Korkala muisti, kuinka saksalaisen vuoristojääkäripataljoonan sotilaita oli majoitettuna kylän maalaistaloissa, koulussa ja nuorisoseuran talossa. Korkala oli puolestaan eräs niistä perheistä, joiden luokse majoittui saksalaissotilas. Itävallan Saltzburgista kotoisin ollut luutnantti Kagerer oli sotilaslääkäri. Perheen kodin kamariin majoitettu Kagerer sai pian ylennyksen yliluutnantiksi. Hänellä oli oma sotilaspalvelija, joka oli niin ikään kotoisin itävaltalaisesta vuoristokylästä.<sup>71</sup>

Korkalan mukaan kylän pojat seurasivat saksalaissotilaiden touhuja suurella mielenkiinnolla. Esimerkiksi Simojoen rannalla järjestettiin konekivääriammuntaharjoituksia, joiden valjuovien lentoa lapsista oli hauska seurata. Korkalalle jäi mieleen myös sotilaiden marssilaulut sekä hevosten ja muulien juottamiset avannossa. Hän muisti lisäksi, kuinka saksalaisten sotilaallisuutta ihailtiin. He olivat kurinalaisia ja siviileille kohteliaita ja tarjosivat asuintalojensa isäntävälle pehmeää leipäänsä. Lapset oppivatkin norakoilemaan majoituspaikkojen liepeillä, jolloin he saattoivat saada jonkin makupalan tai limpun ystävällisiltä sotilailta.<sup>72</sup> Saksalaissotilaat ja heidän puuhansa olivat lapsista mielenkiintoisia

<sup>69</sup> Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>70</sup> Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>71</sup> Korkala, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>72</sup> Korkala, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

ja jännittäviä, minkä takia ne jäivät lasten mieleen. Sota-ajan ruokapulan ja säännöstelyn takia myös herkkujen saaminen jäi varmasti lasten mieleen.

Vuoristojääkäripataljoonan yksikkö järjesti kylän lapsille myös joulujuhlan koululla. Saksalaisesta sotilasmuonasta peräisin olevia suussa sulavia lahjoja riitti jokaiselle. *Jouluyö, juhlayö* -joululaulu laulettiin kahdella kielellä, suomeksi ja saksaksi. Korkalan perheeseen majoitettu yliluutnantti toi perheelle jouluna koululta hedelmiä, karamelleja, keksejä ja muuta hyvää niin paljon, että perheen joulu oli runsaampi kuin välirauhan aikana. Kerran yliluutnantin sotilaspalvelijalle sattui onnettomuus polttopuita pilkkoessa. Kirveen pää irtosi ja lensi perheen äidin jalkaan, johon tuli haava. Tätä säikähdettiin kovasti ja vuoristojääkäri tiedusteli äidin jalan kuntoa monta päivää.<sup>73</sup>

Lasten kohtaamiskokemuksista käy ilmi, miten suomalaiset ja saksalaiset tulivat pääsääntöisesti hyvin toimeen jatkosodan aikana. Tätä edesauttoivat saksalaisten hyvä käytös siviiliväestöä kohtaan sekä kova kuri. Aineiston pohjalta nousseet kokemukset eivät olleet lainkaan ikäviä tai negatiivisia, vaan erityisesti saksalaissotilaiden kohtaaminen oli lapsista jännittävää ja muusta arjesta poikkeavaa, kuten myös sotavankien kohdalla.

Suomalaissotilaiden kohtaamiskertomuksia lapsilla oli huomattavasti vähemmän tai sitten ne eivät ole jääneet heidän mieleensä yhtä elävästi. Lapset saattoivatkin kiinnittää enemmän huomiota vieraisiin kuin omiin tuttuihin sotilaisiin. Suomalaissotilaiden kohtaamiset liittyivät nimittäin usein perheenjäseniin tai sukulaisiin, joiden kohtaamisia tarkastellaan seuraavassa luvussa.

## **2.4 Perheenjäsenet rintamalla ja sukulaiset kylässä**

Sota jätti pysyvän jäljen lasten elämään ja merkitsi monille eroa vanhemmista, kodin menettämistä, kuoleman kohtaamista ja perheenjäsenten menetyksiä. Sota vaikeutti myös vanhempien mahdollisuuksia tukea lapsiaan ja haavoitti lasten mieltä tavalla, jota aikuiset eivät usein ymmärtäneet. Sota vahvisti jo aikaisemmin vallalla ollutta välttelevää kasvatustapaa; lapsia ei hellitty liikaa ja heitä opetettiin pärjäämään itsenäisesti mahdollisimman varhain.<sup>74</sup>

---

<sup>73</sup> Korkala, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>74</sup> Näre & Kirves 2018, 247–250.



Talvisodan aikana Eila Jokisen isä oli sotaväessä ja Jokinen oli äitinsä kanssa evakossa Toijalassa, jossa evakot majoitettiin koululle. Jokinen kertoi isänsä lähettämistä kirjeistä ja koululla välillä käyneestä papista:

Isältä tuli kirjeitä rintamalta. Me äidin kanssa odotimme niitä kovasti. Pappi tuli aina välillä käymään koululla, silloin joku naisista kutsuttiin opettajan puolelle. Vähän ajan päästä hän tuli sieltä itkien pois. Pappi oli tuonut hänelle tiedon miehen kaatumisesta. Me lapset pohdimme, mitä se kaatuminen oli, kun sitä piti niin itkeä. Kaaduimmehan mekin ulkona, mutta ei kukaan sitä itkenyt. Äiti selitti, että kaatuminen ja kuolema on sama asia. Illalla rukoiltiin, ettei isä kaatuisi, vaan tulisi meidän luokse taas.<sup>75</sup>

Pappien tehtävänä oli ilmoittaa omaisille rintamalla kaatuneista perheenjäsenistä, kuten Jokisen kertomuksesta käy ilmi. Vastaavanlainen kokemus oli haastatelluista Ritva Erosella, joka oli jatkosodan aikana sukulaisten luona Nastolassa Helsingin pommituksia paossa. Paikalliset pelkäsivät kylänraitilla kulkevaa pappia, koska hän toi taloihin tiedon kaatuneista. Hänen kulkuaan seurattiin hermostuneina, ja pelättiin mihin taloon hän poikkeaa.<sup>76</sup> Jokisen ja Erosen kokemuksista käy ilmi, kuinka sotaväessä palvelleiden omaisten puolesta oltiin huolissaan ja kuinka heitä kaivattiin. Omien kokemiensa tunteiden lisäksi lapset kiinnittivät huomiota ympärillä olevien, kuten perheenjäsenten tai paikallisten, tuntemuksiin. Papin saapumisen tai kaatumisen pelkääminen saattoivat myös ihmetyttää lapsia, jos heille ei ollut kerrottu, mitä nämä tarkoittivat.

Eila Jokisen isä oli ollut rintamalla talvisodassa, mutta välirauhan aikana perhe oli muuttanut Kylmäkoskelle isän työn perässä. Puuseppätehtaassa sattuneessa onnettomuudessa isän käsi vammautui. Kipeän kätensä takia Jokisen isää ei lähetetty enää rintamalle. Jokinen muisti, kuinka koulussa laulettu isänmaallinen laulu ”Mun isäin oli sotamies” sai hänet aina itkemään, koska hänen isänsä ei ollut enää sotamies loukkaantumisen jälkeen. Jokiselle oli myös jäänyt ikävänä muistona mieleen, kuinka hänen isänsä joi alkoholia varsin paljon. Hänen isänsä raitistui vasta sodan jälkeen. Jokinen kertoi enonsa kaatuneen sodassa, mikä oli koskettanut erityisesti perheen vanhempia, koska enon vaimo oli kuollut jo aiemmin. Jokisen isä ei saanut hautajaisia varten vapaata töistä, jolloin hän irtisanoutui työstään. Enon hautajaiset pidettiin Parikkalassa, mutta perhe ei ehtinyt sinne, koska juna pysähteli välillä muun muassa pommitusten takia.<sup>77</sup>

<sup>75</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>76</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>77</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

Salme Niinimäki kertoi itkeneensä Karjalasta lähdettäessä talvisodan aikana, koska hänen isänsä, vanhin veljensä ja äiti jäivät kotiin Niinimäen lähdettyä evakkoon isoäidin ja kahden nuoremman veljensä kanssa. Äidin ikävöinti jatkui, kunnes tämä lopulta saapui evakkopaikkaan Tammelaan vanhimman veljen kanssa. Niinimäelle selvisi vasta jälkeenpäin, että äiti ja veli tulivat perässä muita myöhemmin, koska he toivat lehmät tullessaan ensin kävelyttäen, sitten härkävaunuilla ja junalla.<sup>78</sup>

Niinimäen isä ja myöhemmin myös vanhin veli olivat armeijassa, isä huoltojoukoissa ja veli sotaväessä. Niinimäki kertoi ikävöineensä heitä, erityisesti isoveljeään Marttia. Hän kertoi roikkuneensa veljessään kiinni tämän tultua kotiin lomille armeijasta eikä hän meinannut päästää tästä irti. Niinimäki muisti huomanneensa, ettei sodasta palattuaan veli halunnut puhua ikävistä tapahtumista, vain iloisista asioista.<sup>79</sup> Lapset voivat kiinnittää huomiota läheisten käyttäytymiseen ja sen mahdolliseen muuttumiseen, esimerkiksi sodan ikävistä asioista puhumisesta kieltäytymiseen.

Niinimäen isän tavoin myös Anja Mannisen isä oli työvelvollinen ja palveli armeijassa huoltojoukoissa. Hän muisti, kuinka kerran isä tuli lomalle kotiin:

Muistan semmosenkin kerran, kun tota isä ei ollut pitkään ollut lomalla sitten ja muuta ja nähtiin kun mentiin ikkunasta kattoo kun sieltä tulee semmonen oli lumipuku päällä, joku kävelee siellä tiellä ja tulee. Ketähän siellä menee ja kuka sieltä tulee tommonen ja se olikin isä, joka tulee kotiin lomalle.<sup>80</sup>

Mannisen kertomuksesta kävi ilmi, etteivät he sisarensa kanssa olleet tunnista isäänsä, joka oli ollut pitkään poissa kotoa. Lumipuvussa isä oli näyttänyt oudolta lasten silmissä.

Manninen kertoi kaivanneensa isäänsä, vaikka ei varsinaisesti pelännyt isänsä puolesta. Hän kertoi tottuneensa isän poissaoloon sodan aikana, vaikka toki tämä oli hänelle tärkeä henkilö elämässä.<sup>81</sup>

Myös Ritva Erosen isä palveli sodassa huoltojoukoissa autonkuljettajana. Erosen isän veljistä kolme oli sotaväessä, mutta kukaan heistä ei kaatunut tai loukkaantunut sodan aikana. Yksi äidin veljistä kuitenkin loukkaantui ja isän sisaren mies kaatui sodassa, jolloin tämän vaimo jäi soteleskeksi ja heidän lapsensa sotaorvoiksi. Myöhemmin Eronen ymmärsi olleensa liian nuori osataksen pelätä isänsä puolesta. Hänen äitinsä ja mummonsä kuitenkin pelkäsivät

---

<sup>78</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>79</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>80</sup> Manninen, 1.4.2017.

<sup>81</sup> Manninen, 1.4.2017.

Erosen isän puolesta. Sodan jälkeen isän palattua kotiin tämä ei juuri koskaan puhunut sodasta. Isä kertoi lähinnä vitsejä rintaman hauskoista tapahtumista.<sup>82</sup>

Miesten työt jäivät kotirintamalla naisten vastuulle sota-aikana, ja samaan aikaan naisista tuli perheen elättäjiä. Sodan aikana naisten työpanos oli tärkeä muun muassa sotatarviketeollisuudessa.<sup>83</sup> Eronen muisteli sitä, miten isoäiti oli hoitanut häntä äidin mentyä töihin Suomen Puhallintehtaalte Tapanilaan. Tehtaassa valmistettiin muun muassa autojen puukaasupönttöjä eli häkäpönttöjä, joita polttoainepulan takia sota-aikana käytettiin korvaamaan polttomoottoreita.<sup>84</sup>



Kuva 3. Isä on tullut lomalle kotiin rintamalta. Kuvassa Ritva, Ester ja Paavo Salin. Kuva: Ritva Erosen kokoelma.

<sup>82</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>83</sup> Lehtinen 2004, 234–235.

<sup>84</sup> Eronen, 1.4.2017; Pyökäri 2012, 111.

Raimo Rajaoja puolestaan muisti hyvin isänsä lähteneen sotaan jatkosodan aikaan. Rajaojan isän ollessa suurimman osan ajasta sodassa hänen pappansa hoiti kotitilaa ja kasvatti pojanpoikaansa. Aina läsnä olleesta papasta tulikin Rajaojalle äidin ohella hänen lapsuutensa tärkein ihminen. Rajaoja itse oli myös tärkeä papalleen, joka kutsui häntä omaksi pojakseen.<sup>85</sup> Papan lisäksi miehen mallin hänelle tarjosi perheellä töissä ollut ukrainalainen sotavanki Artson.<sup>86</sup>

Elina Kuosmasen isä oli kuollut vähän ennen toisen maailmansodan alkua. Hänen veljensä palveli armeijassa ja kaatui sodassa. Jorma-veli oli ensimmäisen kerran lähtenyt kartoitustöihin rintamalle jo 15-vuotiaana. Hän pääsi keväällä 1942 ylioppilaaksi ja ilmoittautui vapaaehtoiseksi armeijaan kevään aikana. Postissa saapuneen kirjeen mukaan hänen olisi pitänyt ilmoittautua sotaväkeen ennen koulun loppumista, mutta upseerieno sai puhutuksi hänelle lisääaikaa. Näin ollen Jorma oli toukokuun vielä siviilissä, ja astui sotaväkeen vasta kesäkuun ensimmäisenä päivänä joutuen joulukuun alussa rintamalle kaatuen neljä päivää myöhemmin. Hän oli kuollessaan usean muun jatkosodassa kaatuneen vapaaehtoisen tavoin vasta 18-vuotias.<sup>87</sup>

Kotitilasta huolehtivalle äidille pojan menetys oli raskasta. Äiti alkoi sairastaa jo sodan aikana ja kuoli Kuosmasen ollessa 16-vuotias. Myös Kuosmasen toinen veli, Jaakko palveli rintamalla tykistössä. Veli joutui sotaväkeen abiturienttikeväänään ja pääsi ylioppilaaksi suoraan ilman kirjoituksia saaden lakin päähän sotilasasussa. Kotiin palattuaan veli ei paljon puhunut sodasta. Yhdelle sisarelleen hän oli kuitenkin kertonut, kuinka kauhea kokemus oli ollut, kun hyvä sotakaveri oli haavoittunut eikä päässyt hoitoon vaan vuoti kuiviin.<sup>88</sup>

Kuosmasen veljistä on nähtävissä, kuinka Suomessa jatkosodan kuluessa sotaväkeen ottoa kiristettiin. Jorma lähti vapaaehtoisena rintamalle. Jaakko taasen otettiin heti, kun pystyttiin, koska miehistä oli pulaa. Kuosmanen kertoi häntä harmittavan edelleen vanhimman veljensä kohtalo, koska hänen mielestään nuorille sotilaille ei opetettu sota-aikana armeijassa tarpeeksi varovaisuutta. Hänen veljensä kuoli tarkka-ampujan kaukolaukukseen.<sup>89</sup>

Kuosmanen ei kokenut muistavansa isäänsä. Hän arveli, että sota oli pyyhkinnyt muistot isästä. Sota-aika on jäänyt hänelle vahvemmin mieleen. Vanhimman veljen kuolema vaikutti

---

<sup>85</sup> Rajaoja 11/2009.

<sup>86</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

<sup>87</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>88</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>89</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

Kuosmasen elämään myös siten, että hän lähti opiskelemaan agronomiksi ja otti vastuun kotitilastaan, josta huolehtiminen olisi muuten ollut vanhimman veljen tehtävä.<sup>90</sup>

Läheisen ihmisen menetys tai loukkaantuminen oli varmasti aina yhtä raskasta, oli kyseessä sitten perheenjäsen tai sukulainen. ”Mäenrinteen poika” kertoi muistavansa, kuinka hänen isänpuoleinen tätinsä loukkaantui Turun pommituksissa ja samana päivänä tädin poika kaatui rintamalla:

Turkua alettiin pommittaa. Päivä oli 19.12. Yllätyshyökkäys sanottiin, tai annettiinko hälytys liian myöhään jostakin syystä, jää arvailujen varaan. Taloyhtiöömme osui kaksi pommia. Toinen pommeista hajotti pappa Lahtisen ulkoportaat ja osan perustusta, ja se toinen vuorostaan hajotti ulkokuononrakennuksen, puu ceen, nurkan. Rakennuksen toisella puolella sijaitti pesutupa, joka toimi hiekkasäkeillä vahvistettuna, västönsuojana. Veljeni oli matkalla suojaan ja selvisi kivisateella, kun pommi räjähti toisella puolen taloa. Samana päivänä isäni sisko oli matkalla västönsuojaan, kun pihalle pudonneen pommin sirpale repäisi hänen reidestä melkoisen palan. Tuskin järkytyksestä oli toivuttu, kun tuli surusanoma. Samana päivänä kun äiti haavoittui kotipihallaan, niin vanhin poika kaatui Karjalan kannaksella. Se oli meille kaikille aikamoinen järkytys, sota oli kosketanut meitä konkreettisesti.<sup>91</sup>

”Mäenrinteen pojan” kertoma pommitus oli ensimmäinen Turun pommitus talvisodassa vuonna 1939. Sinä päivänä annettiin neljä ilmahälytystä ja Turkua pommitettiin kaksi kertaa. Yhteensä kolmekymmentä pudotettua räjähdyspommia aiheuttivat varsin vähän vahinkoja. Kohteena oli pääasiassa satama- ja telakka-alue Aurajoen jokisuun molemmin puolin.<sup>92</sup>

Sota-aikana lapset saattoivat perheidensä kanssa vierailta sukulaistensa luona. Eila Jokinen kävi Parikkalassa mummin ja ukin luona. Siellä asuivat myös sodassa kaatuneen enon orpolapset ja äidin sisko, joka huolehti heistä niin enon lähdettyä sotaan kuin tämän menehtymisen jälkeen. Matka mummolaan oli jännittävä Jokisen mielestä, koska junat olivat aina täynnä ja loppumatka piti kävellä. Ukki oli erityisen läheinen Jokiselle. Yksi syy mummolassa käyntiin oli mahdollisuus ostaa jauhoja ja voita, koska kaupungissa alkoi olla hankala saada ruokaa jatkosodan aikana.<sup>93</sup>

Kaupungeissa asuvat sukulaiset saattoivat lähteä pommitusten takia maaseudulla asuvien sukulaistensa luo. Sota-aikana Elina Kuosmasen perheen luo Lopelle tuli sukulaisia Helsingistä, muun muassa äidin täti, sedän vaimo tyttärensä kanssa sekä äidin serkku, Aarno

---

<sup>90</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>91</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>92</sup> Laakso 2014, 17–18.

<sup>93</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

Yrjö-Koskinen, joka oli ollut suurlähettiläänä Moskovassa. Yrjö-Koskinen ei ollut meinannut päästä pois Moskovasta, jotenkin hän matkusti Suomeen Keski-Euroopan kautta. Lopella kävi myös muita sukulaisia, kuten äidin toinen serkku vaimoineen äitinsä ja sisarensa kanssa. Perheen tilan vanhassa päärakennuksessa oli tilaa majoittaa saapuneita vieraita. Väkeä oli paljon samaan aikaan paikalla Lopella.<sup>94</sup>

Monien perheenjäsenten poissaolo esimerkiksi rintamalla vaikutti lasten elämään, etenkin heidän turvallisuutensa tunteeseen. Myöskään kotirintaman aikuiset eivät usein ehtineet olla lasten tukena omien kiireidensä ja huoliensa keskellä. Lasten piti oppia tulemaan toimeen itsenäisesti ja olemaan aiheuttamatta lisää huolia aikuisille. Näissä kokemuksissa korostuu erityisen paljon lasten kokemusten yksilöllisyys, koska niihin vaikuttivat monet tekijät. Lasten kokemuksiin vaikuttivat muun muassa omaisten menetys, missä omaiset olivat sodan aikana ja lasten tunneside omaisiin.

---

<sup>94</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

### 3 Erilaisten tilanteiden kohtaamia sota-aikana

Lapset kohtasivat sota-aikana myös useita normaalista arjesta poikkeavia tilanteita eri ympäristöissä. Perheenjäseniä, kavereita ja muita henkilöitä kohdattiin muun muassa koulussa, leikkiessä ja talkootöissä. Erilaiset tilanteet, jotka olivat osa lasten elämää sota-aikana, ovat jääneet sekä haastateltujen että keruisiin vastanneiden mieleen. Koulunkäynnin, leikkien ja työnteon rinnalla lasten mieleen näyttäivät jääneen erityisesti pommitukset.

#### 3.1 Koulunkäynti sota-aikana

Talvisodan aikana lasten koulunkäynti taukosi toistuvasti, koska koulut olivat suljettuna tai koulut toimivat siirtolaisten majoituspaikkoina, sotasairaaloina ja reserviläisten kokoontumispaikkoina. Jatkosodan aikana lasten koulunkäynnissä oli katkoksia ja kaupunkien suurpommitusten takia kouluja jouduttiin sulkemaan väliaikaisesti.<sup>95</sup>

Turusta kotoisin oleva ”Mäenrinteen poika” muisti, ettei talvisodan aikana käyty koulussa. Sen sijaan hän luki kotona ja äiti tai vanhempi serkku kuulusteli läksyt.<sup>96</sup> Myös Asikkalasta kotoisin oleva Anna Syttänne-Paastela muisti, kuinka talvisodan aikana hänen piti aloittaa koulunkäynti tammikuussa, mutta sodan takia koulu alkoi vasta maaliskuussa. Syttänne-Paastelan mukaan koulunkäynnin aloituksen lykkääntymisestä ei ollut hänelle itselleen haittaa, koska hän osasi jo lukea. Monille muille se oli kuitenkin haastavaa ja osa lapsista jäi luokalleen, koska he eivät ehtineet omaksua riittävästi asioita lyhyen lukukauden aikana.<sup>97</sup>

Eeva-Liisa Hirvisalo kertoi aloittaneensa kansakoulun Helsingissä vuonna 1940. Hän kertoi myös, että jatkosodan alettua vuonna 1941 koulu alkoi vasta myöhään syksyllä. Helmikuussa 1944 Helsingin suurpommitusten takia siviilit evakuoitiin kaupungista ja koulut suljettiin. Hirvisalon perhe lähti Somerolle, missä Hirvisalo kävi rehtorienonsa yhteiskoulua.<sup>98</sup>

Koulujen oppilasmäärät kasvoivat sodan aikana ja sodan päätyttyä. Evakkolapsista ja kaupungeista pommituksia pakoon lähetetyistä lapsista tuli uusia oppilaita moniin kouluihin. Lapset saivat kokea uusia tapoja, leikkejä ja murteita. Kansakouluihin sijoitettiin kaikkiaan noin 55 000 siirtokarjalaista talvisodan aikana ja heti sen jälkeen. Inkeriläislapsia oli sodan aikana kouluissa noin 10 000. Väli rauhan ja jatkosodan aikana perheiden palattua Karjalaan,

<sup>95</sup> Näin kävi esimerkiksi syksyllä 1941 ja talvella 1944. Tepora 2019, 20–21.

<sup>96</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>97</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>98</sup> Hirvisalo, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

koulua käytiin taas siellä. Sitten syksyllä 1944 piti sijoittaa kouluihin uudelleen noin 49 000 evakkolasta. Negatiivinen ilmiö oli evakkolasten, erityisesti ortodoksisten rajakarjalaisten sekä inkeriläisten kokema kiusaaminen ja ”ryssittely”.<sup>99</sup>



Kuva 4. Lapsia koulumatkalla Viipurissa 1.4.1942. Kuva: SA-kuva.

Esimerkiksi Johanneksesta kotoisin oleva Osmo Ahokas kertoi, kuinka kävi kansakoulua evakkopaikassa Paimiossa. Koulussa evakoita ei ryssitelty eikä ylenkatsottu, ja hän muistaa saaneensa pian kavereita. Vuonna 1942 perhe palasi kotiin Johanneksen Revonsaareen, jossa

---

<sup>99</sup> Tepora 2019, 23–25.



hän jatkoi koulunkäyntiä. Uusi evakkomatka vei taas Paimioon, missä hän pääsi yhteiskouluun mummon luvattua maksaa hänen koulunkäyntinsä.<sup>100</sup>

Myös Salme Niinimäki muisteli käyneensä sodan aikana koulua monessa eri paikassa. Hän aloitti koulun Lopen Pilpalassa välirauhan aikana. Koulunkäynti jatkui Antreassa perheen palattua Karjalaan. Uuden evakkomatkan jälkeen hän kävi koulua ensin Viljakkalassa ja sitten Lopen Läyliäisissä. Hän muistaa, kuinka jatkuva muuttaminen ja koulujen vaihtaminen oli rasittavaa.<sup>101</sup>

Eila Jokinen puolestaan muisti, kuinka ensimmäisen evakkopaikkakunnan Toijalan majoituspaiikassa, Teristen koululla oli joulujuhlaohjelma. Kaikille evakoille oli myös varattu pieni paketti. Jokinen oli vielä alle kouluikäinen, mutta koska hän oli oppinut lukemaan jo 4-vuotiaana, hän pääsi mukaan koulun oppitunneille. Koulun hän aloitti myöhemmin perheen asuessa Joutsenossa. Koulussa sai omien eväiden lisäksi syötäväksi kaurapuuroa tai soppaa. Hänelle oli myös jäänyt mieleen, kuinka koulussa laulettiin paljon isänmaallisia lauluja.<sup>102</sup>

Anja Manninen kertoi, että Lopen Sajaniemessä koulussa oli paljon uusia oppilaita sodan aikana, sekä Karjalan evakkoja että kaupungista tulleita lapsia. Hän muisti, kuinka hän oli heistä saanut uusia kavereita.<sup>103</sup> Myös Raimo Rajaoja muisti, että kotikylällä oli paljon lapsia, noin 30–40. Hän kertoi, että varsinkin kaupungista maaseudulle pakoon tulleita lapsia oli paljon.<sup>104</sup>

Mannisen ja Rajaojan tavoin Anna Syttänne-Paastela muisteli, kuinka jatkosodan aikana kouluun tuli paljon kaupunkilaislapsia pommituksia pakoon. Myös inkeriläisiä sijoitettiin taloihin ja heitä oli koulussa pari lasta. Syksyllä 1944 kun inkeriläiset ja kaupunkilaiset lähtivät, kouluun tuli tilalle Karjalasta siirtolaislapsia.<sup>105</sup>

Koulujen sulkeminen ja talvisodan syttyminen merkitsi monille lapsille käännekohtaa elämässä, miksi se muistetaan yleensä hyvin. Sen sijaan sotaa edeltävät muistot ovat monilla hämärtyneet tai jopa kadonneet mielistä kokonaan.<sup>106</sup> Raimo Rajaojalle koulumuistot olivat yksiä vahvimpia muistoja sodan ajalta. Hän muisti erittäin hyvin kaikki opettajat ja kaverit.

---

<sup>100</sup> Ahokas, SKS Evakkotytön ja -pojan tarina, 1999–2000.

<sup>101</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>102</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>103</sup> Manninen, 1.4.2017.

<sup>104</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

<sup>105</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>106</sup> Tepora 2019, 20–21.

Koulunkäynti toi normaalia arkea lasten elämään ja saattoi auttaa lapsia unohtamaan sodan ikävät puolet, kuten esimerkiksi pommitukset, pula-ajan ja omaisten poissaolon.

### 3.2 Sota-ajan leikit ja työt

Sota heijastui lasten leikkeihin monella tavalla. Sota-aika oli lapsille usein jännittävää ja seikkailullista, mutta tietoisuus isän tai veljen rintamalla olosta kuitenkin usein varjosti sitä. Lapset leikkivät muun muassa erilaisia sotaa ja pommituksia jäljitteleviä leikkejä, ja niitä leikittiin myös nukeilla. Paperinuket olivat suosittuja, koska paperista ei ollut pulaa sodan aikana. Niitä puettiin usein sotilas- tai lottapukuihin.<sup>107</sup>

Lapset jäljittelivät leikeissään jopa sankarihautauksia, koska he näkivät sankarihautajaisia usein. Suomessa sotavainajat pyrittiin aina kun mahdollista kuljettamaan pois rintamalta ja tuomaan kotipaikkakunnalle haudattavaksi. Aikuiset eivät suhtautuneet myönteisesti sankarihautajaisleikkeihin, vaan ne olivat yleensä lapsilta kiellettyjä. Eila Jokinen kertoi leikkineensä muiden lasten kanssa sankarihautajaisia, jolloin he saivat moitteita aikuisilta. Leikeissä hautajaisia saatettiin järjestää jopa eläimille, esimerkiksi linnuille.<sup>108</sup>

Sota-ajan Malmilla kasvanut Ritva Eronen kertoi, kuinka lapsia kiellettiin menemästä lentokentän ympärillä kasvaviin metsiin desanttivaaran takia. Eronen muisti lasten kuitenkin menneen metsiin leikkimään kielloista ja desanteilla pelottelusta huolimatta. Hän ei lapsena täysin ymmärtänyt, mikä desantti oli. Hänelle oli muodostunut kuva jonkinlaisesta laskuvarjolla taivaalta tippuneesta henkilöstä, jota olisi pitänyt varoa.<sup>109</sup> Kuten kielto leikkiä sankarihautajaisia, kielto mennä tiettyihin paikkoihin desanttivaaran takia ei tehonnut, vaan lapset menivät vaarallisiin paikkoihin todennäköisesti jännittävyyden takia.

Desantit olivat osa Neuvostoliiton partisaanitoimintaa ja heidän tehtäviään olivat vakoilu, viestintä pommikoneille sekä tuhoamistoiminta Suomessa. Jatkosodan aikana noin 450 laskuvarjomiestä pudotettiin Suomen alueelle. Heillä oli joko siviiliasu tai suomalainen sotilaspuku, ja he yleensä osasivat suomen kieltä, joten he olivat esimerkiksi inkeriläisiä, vienankarjalaisia tai Neuvostoliittoon siirtyneitä suomalaisia kommunisteja.<sup>110</sup>

---

<sup>107</sup> Tepora 2019, 5–12.

<sup>108</sup> Tepora 2019, 5–12; Lehtinen 2004, 30–31; Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001; Malinen & Tamminen 2022, 180.

<sup>109</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>110</sup> Näre 2019, 106.

Erityisesti pojille sota tuntui usein jännittävältä seikkailulta, ja sotaleikkejä leikittiin yleisesti. Leikit saattoivat muuttua joskus jopa vaarallisiksi, jos lapset saivat käsiinsä rintamalta salakuljetettuja ammuksia tai aseita.<sup>111</sup> Johanneksessa asunut Eevi Ikänen kertoi, kuinka talvisodan aikana lapset leikkivät sotaleikkejä. Hänen serkkunsa oli innokas leikkimään niitä paljon, kun näki vihollisen pommikoneita menossa Viipuria pommittamaan. Ikänen oli myös itse mukana leikeissä. He leikkivät puisilla leikkikoneilla juosten ympäriinsä pommikoneiden surrausääntä matkien ja leikisti pommittaen taloja.<sup>112</sup>

Turussa sota-aikana lapset olivat kähveltäneet omenoita puista ja vetäneet rottaa eli pelotelleet ohikulkijoita tekorotalla ”Mäenrinteen pojan” mukaan. Hän kertoi myös, kuinka kerran intiaanileikeissä meinasi syttyä iso maastopalo, kun maassa oli venäläisten nafta- eli rasvapommin jäänteitä.<sup>113</sup> Sota toi leikkeihin vaaroja.

Anja Manninen kertoi, että Lopella lasten hupia oli mennä Kirkonkylälle katsomaan, ketkä olivat menehtyneet sodassa. Manninen kertoi, että siihen aikaan kuoleman merkitys ja sen käsittely oli erilaista kuin nykyään. Kuolemaa ei piiloteltu. Ennen vainajan arkkua saatettiin pitää muutaman päivän ajankin auki ja lapset saivat halutessaan katsoa menehtynyttä:

Sota-aikana meillä oli sellainen hauska, tai ei se niin hauska ole, lasten hupi, kun me lähettiin ja pyöräiltiin Lopelle kattomaan ketä oli tullu vainajia. Ruumishuone oli keskellä hautumaata, se oli ihan puinen paja missä säilytettiin (kaatuneita). Kyllä me ainakin kerran viikossa käytiin kattomassa, että ketä oli tullu. Avattiin arkut, jos saatiin auki. Tämä oli lasten hupi, ei ollut kouluakaan, piti aikaa tappaa. Koulua ei ollut, opettaja oli sodassa ja koululla oli sotapoikia majotettuna.<sup>114</sup>

Anna-Maija Nupponen ja Anna Syttänne-Paastela kertoivat sota-ajan piristeenä olleen lauluvihkot, joista porukalla laulettiin muun muassa sota-ajan iskelmiä. Vihkoista kopioitiin kappaleita toinen toisiltaan. Syttänne-Paastela mainitsi, että hänellä oli vieläkin tallessa pari vihkoa muistitietokeruuseen vastatessaan. Nupponen kertoi, että myös tansseja järjestettiin sota-aikana salaa.<sup>115</sup>

Myös Anja Manninen muisti salaa järjestetyt tanssit. Suomessa säädettiin talvisodan aikana tanssikielto, joka uusittiin jatkosodan alettua. Se perustui uskonnollisänmaalliseen ajatteluun, jonka mukaan maallisia tanssihuveja ei sopinut harjoittaa sota-ajan surujen ja

<sup>111</sup> Malinen & Tamminen 2022, 179 & 184.

<sup>112</sup> Ikänen, SKS Evakkotyön ja -pojan tarina, 1999–2000.

<sup>113</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>114</sup> Manninen, 1.4.2017.

<sup>115</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

menetysten keskellä. Tanssin ajateltiin voivan aiheuttaa moraalista rappiota. Tansseja kuitenkin järjestettiin yleisesti salaa. Ne auttoivat unohtamaan sodan edes hetkeksi.<sup>116</sup>

Lapset saattoivat myös keräillä pommien sirpaleita. Sekä ”Mäenrinteen poika” Turusta että Hannu Halmeenmäki Hämeenlinnasta kertoivat keräilleensä sirpaleita kaupungilta pommitusten jälkeen:

Pommisirpaleita koottiin ja vietiin romukauppiaille, taskurahan siinä suurin kimmoke oli. Kerran olimme saaneet kootuksi suuren läjän sirpaleita takapihalle. Talon ukot menivät kuitenkin antamaan ne suojeluskunnan keräykseen, meidän suureksi harmiksi.<sup>117</sup>

Halmeenmäen mukaan sirpaleiden kerääminen oli pojille tärkeä harrastus ja että eri kaupunginosien pojat kilpailivat keskenään kuka keräsi isoimmat sirpaleet. Erään sillan alla oli sirpalesuoja, jonne ohikulkijat saattoivat mennä suojaan pommituksen aikana. Kun tuli hälytys, pojat menivät sinne heti, jotta löytäisivät lähistöltä sirpaleita. Myös Halmeenmäen perheen omalle pihalle rakennettiin sirpalesuoja, mikä sitten rajoitti poikien liikkumista kaupungilla. Aikuiset vahtivat tarkasti, että pojat tulivat hälytyksen aikana omaan suojaan. Ulos pääsi vasta, kun vaari antoi luvan.<sup>118</sup>

Osmo Ahokkaalle oli jäänyt mieleen, kuinka leikkikavereista ei ollut ollut pulaa sijoituspaikkakunnalla talvisodan aikana:

Meitä lapsia oli Lehtiniityssä paljon, joten leikkikavereista ei ollut puutetta. Oli vain pantava paljon päälle, jotta tarkeni olla ulkona kovassa pakkasessa. Talon puimalan seinän vierellä oli korkea, tiiviiksi pakkautunut olkikasa. Siihen kaivoimme koloja ja käytäviä, ja niihin oli helppo piiloutua myös silloin, kun pommikoneita alkoi näkyä.<sup>119</sup>

Keväällä 1941 Ahokas osallistui Suomen ja Ruotsin väliseen maaottelumarssiin ja sai siitä metallisen mitalin, jonka säilytti. Hän kertoi jatkosodan aikana vapaa-ajalla uineensa, käyneensä onkimassa ja urheilemassa perheen palattua Johanneksen Revonsaareen kotitalalleen.<sup>120</sup>

Myös Hannu Halmeenmäki osallistui Ahokkaan tavoin Suomi-Ruotsi maaottelumarssiin yhdessä veljensä, isänsä ja vaarinsa kanssa. Häntä ei aluksi päästetty marssille mukaan, koska

<sup>116</sup> Manninen, 1.4.2017; Keskinen & Seppälä & Teräs 2012, 18.

<sup>117</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>118</sup> ”Mäenrinteen poika” & Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>119</sup> Ahokas, SKS Evakkotytön ja -pojan tarina, 1999–2000.

<sup>120</sup> Ahokas, SKS Evakkotytön ja -pojan tarina, 1999–2000.

hän oli liian nuori, mutta hänen isänsä onnistui suostuttelemaan toimitsijat. Halmeenmäki muisti vaarinsa kävelleen nopeammin kuin isänsä.<sup>121</sup>

Myös lasten elämään ja arkeen kuuluivat sota-aikana työnteko ja erilaiset talkoot. Erityisesti maaseudulla lapset joutuivat osallistumaan paljon peltotöihin.<sup>122</sup> Muun muassa Lopella kasvanut Anja Manninen muisti, että hän osallistui sota-aikana palkattomiin perunannostotalkoisiin.<sup>123</sup> Maaseudun lapsille työnteko oli ollut tuttua jo ennen sota-aikana. Sota-aikana perheen ruoan hankinta ja erilaiset talkoot koskettivat enenevässä määrin myös kaupunkilaislapsia.<sup>124</sup>



Kuva 5. Talkootoimintaa. Lapset kansanedustaja Huotisen tilalla keräämässä tähkiä Seutulassa 26.8.1942. Kuva: SA-kuva.

<sup>121</sup> Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>122</sup> Tepora 2019, 20.

<sup>123</sup> Manninen, 1.4.2017.

<sup>124</sup> Näre & Kirves 2018, 253–255.

Raaka-ainepulan takia sota-aikana järjestettiin useita keruutalkoita, joissa kerättiin muun muassa romua teollisuuden käyttöön, jättepuuta, käpyjä, marjoja, sieniä, lehdeksiä rehuksi, varisseita viljantähkiä, jättepaperia, lumppuja, pihkaa hartsin valmistukseen ja jopa pajunkuorta nahkateollisuudelle parkitsemiseen. Koko väestölle pakollisiin halkotalkoisiin eli niin sanottuihin mottitalkoisiin tai pilketalkoisiin osallistuivat myös lapset.<sup>125</sup>

Esimerkiksi Ritva Eronen muisti keränneensä jättepaperia muiden lasten kanssa. Siitä he saivat palkaksi karamelleja, joiden papereita lapset käyttivät leikeissä.<sup>126</sup> Myös Raimo Rajaoja kertoi keränneensä jättepaperia ja saaneensa palkkioksi karamelleja. Rajaoja muisti osallistuneensa myös pilketalkoisiin. Hän sai joululahjaksi jopa pienen kirveen pilkkeiden tekemistä varten.<sup>127</sup>

Tiloilla, joihin evakoita asutettiin, myös evakkolapset osallistuivat talkoisiin ja tilan töihin. Esimerkiksi Perniössä Kosken kartanossa evakossa ollessaan Osmo Ahokas lähti kerran metsätöihin tilanhoitajan pojan Viljon kanssa. Pojilta oli melkein heti katkennut sahanterä ja siihen loppuivat metsätyöt. Pojat olivat sen jälkeen siirtyneet auttamaan kartanon hevostöistä turvepehkun hakemisessa. He saivat palkaksi viiden markan setelin, jonka Ahokas säästi koko ikänsä.<sup>128</sup>

Jatkosodan aikana perheen palattua Johanneksen Revonsaaren kotitalalle, Ahokas osallistui tilan töihin ja jatkoi koulunkäyntiä. Hän oli mukana myös talkootöissä, hän keräsi muun muassa kuusen pihkaa hartsin raaka-aineeksi, voikukkaa sikurin korvikkeeksi ja pelloilta tähkiä. Vuonna 1944 perhe lähti taas evakkoon ja päätyi Paimioon Kauhaisten kartanoon. Ahokkaan äiti osallistui navettatöihin kartanossa, kun taas isä teki ruoppauslaivalla töitä. Ahokas itse oli paimenpoikana ja osallistui pilkkeiden tekoon ja peltotöihin.<sup>129</sup>

Eila Jokinen olisi puolestaan halunnut liittyä pikkulottiin, mutta vanhemmat kielsivät häntä liittymästä. Sen sijaan hän osallistui talkoisiin keräten voikukan juuria, pihkaa ja jättepaperia. Jokinen kertoi, että talkoista sai merkinnän talkookirjaan sekä talkoomerkkejä. Lisäksi hän kävi isän ja äidin kanssa mottimetsässä. Se ei ollut hänestä yhtä mukavaa, koska hän sai käyttöönsä vain pienen käsisahan, jolla ei saanut edes oksia poikki. Työ oli hänestä ikävää ja tylsää, mutta hän sai äidiltään palkinnoksi piniminttiä eli karkkia, jota Jokinen kertoi

---

<sup>125</sup> Pukkila 2008, 149–151 & 164.

<sup>126</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>127</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

<sup>128</sup> Ahokas, SKS Evakkotytön ja -pojan tarina, 1999–2000.

<sup>129</sup> Ahokas, SKS Evakkotytön ja -pojan tarina, 1999–2000.

rakastaneensa. Myös Hannu Halmeenmäki osallistui mottitalkoisiin perheen muutettua Lohjalle myöhemmin sodan aikana. Halmeenmäki kertoi poikien tehtävänä olleen muutenkin polttopuiden hakkaaminen, sahaaminen ja sisään kantaminen.<sup>130</sup>

Hausjärvellä asunut Anna-Maija Nupponen muisteli keränneensä muun muassa marjoja ja sieniä, koska sota-aikana lasten piti olla avuksi ja osallistua työn tekoon. Myös puidulta pelloilta kerättiin maahan varisseita viljantähkiä, jotka vietiin kerättyjen puolukoiden kanssa koulun keittäjälle, joka valmisti niistä makoisaa puuroa. Kaadettujen puiden oksistoista kerättiin käpyjä, koska siemenkävyistä oli pulaa ja niiden keräämisestä sai rahaa. Nupponen kertoi osallistuneensa myös peltotöihin. Hänestä sokerijuurikkaiden nyhtäminen ja listiminen oli ikävintä työtä. Lisäksi pelloilta kerättiin paleltuneita perunoita ja lanttuja. Paleltuneet perunat olivat pahanmaksuisia, mutta paleltuneista lantuista hänen äitinsä teki hyvää ”looraa” eli laatikkoa. Imelyys antoi lantulle hyvän aromin. Lisäksi kerättiin voikukan juuria kahvinkorvikkeeksi, ja teetä tehtiin monista erilaisista kasvinlehdistä, etenkin kuivatuista vadelmanlehdistä, joista tuli hyvää teetä. Nupponen muisteli myös, että sokeripulan takia sokerijuurikkaista keitettiin siirappia makeutusaineeksi ja porkkanalastuista tehtiin makeisia kuivattamalla ne uunissa ja kierittämällä sakariinissa.<sup>131</sup>

Asikkalassa asunut Anna Syttänne-Paastela taas kertoi, kuinka maataloustöitä riitti sota-aikana jokaiselle. Hänen äitinsä oli jatkuvasti naapurissa maataloustöissä. Syttänne-Paastelan omalla perheellä oli vain vähän maata. Isommat lapset ja vaari olivat äidin mukana naapurissa töissä. Välillä töiden lomassa päästiin uimaan. Lapset osallistuivat myös ruoan keräämiseen luonnosta ja lehmien paimentamiseen metsissä. Vaarinsa kanssa Syttänne-Paastela kävi kalassa. Koulusta lapset saivat talkookirjat, joihin merkittiin talkootyöt, joista saatiin myös talkoomerkkejä. Lapset keräsivät luonnosta muun muassa voikukan juuria, vadelmanlehtiä ja mustikoita, jotka vietiin kuivattuina koululle. Viranomaisten määräyksestä piti tehdä muun muassa pilkkeitä, joita kului sodan aikana paljon häikäpönttöautoihin. Pilkkeitä määrättiin tekemään koululaiset, naiset ja vanhukset.<sup>132</sup>

### 3.3 Jännittävät pommitukset

Pommitukset ovat selvästi yksi mieleenpainuvimmista lasten sota-ajan kokemuksista.

Pommituskokemuksia oli kaikilla haastatelluilla ja Suomen Kirjallisuuden Seuran

<sup>130</sup> Jokinen & Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>131</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>132</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

muistitietokeruisiin osallistuneilla kirjoittajilla. Kokemukset liittyvät niin kotipaikkakuntiin kuin paikkakuntiin, joihin lapset on lähetetty evakkoon. Erityisesti kaupungeissa pommitukset olivat yleisiä, mutta myös maaseudun lapsilla on kokemuksia ylilentäneistä pommikoneista sekä läheisistä kaupungeista kuuluneista ja näkyneistä pommituksista. Sodan aikana Neuvostoliitto pommitti kaupunkien lisäksi myös pienempiä asutuskeskuksia. Talvisodan pommituksissa kuoli lähes 1000 siviiliä, jatkosodan aikana hieman vähemmän.<sup>133</sup>

Pommituskokemukset olivat kotirintaman lapsille todennäköisesti vaarallisimpia tilanteita, joihin he joutuivat. Vaaran määrän määritti asuinpaikka. Vaarallisinta oli rajaseuduilla, sotatoimialueiden lähellä, isoissa kaupungeissa tai strategisesti tärkeissä paikoissa, kuten junaliikenteen risteyskohdissa.<sup>134</sup> Pommitusten takia katujen ja ikkunoiden pimentäminen koettiin lapsille vaaraksi, joten kaupungeissa lapsilla oli ulkonaliikkumiskielto iltayhdeksän jälkeen. Ilmahälytysten aikaan kaupungeissa valonheittimet välkehtivät taivalla etsien Neuvostoliiton pommikoneita. Pommisuojoissa jouduttiin viettämään usein pitkiäkin aikoja, jopa öitä, jos hälytyksiä tuli usein. Tämä varmasti vaikutti todennäköisesti pienimpien lasten turvallisuudentunteeseen ja aiheutti väsymystä.<sup>135</sup>

Lopen Läyliäisten kylässä asunut Raimo Rajaoja muisti Isosuon pommituksen. Hänen kotitalonsa oli Isosuon lähellä. Rajaojan papalla oli rakennus, niin kutsuttu Papan huvila melkein suon reunassa. Rajaoja oli menossa papan luo, kun pommitus tapahtui. Hän oli yksin suon läheisyydessä ja häntä pelotti:

Olin jo melkein Papan Huvilalla, kun ensimmäinen kone tuli. Se lensi matalalla turvepehkutehtaan yli. Se piti valtavan kovaa jyrinää. Tien vieressä kasvoi joulukuusen korkuinen, tuuheaoksainen kuusennäre. Hyppäsin sen alle suojaan, painoin kasvot sammaleeseen ja huusin pappaa. Kuulin, että tuli lisää koneita paljon korkeammalla. Kun uskalsin katsoa, näin viimeisen koneen korkealla suon päällä. Näin, kun pommit irtosivat sen vatsasta. Pistin kädet korville ja huusin pappaa. Pelko sai melkein tukehtumaan ja pissa tuli housuihin. Pian pappaa tulee pelastamaan. Huusin niin kovaa kuin jaksoin. Kun pitkään aikaan ei enää kuulunut mitään, uskalsin juosta huvilalle. Siellä oli vain Aili. Hänkin itki ja vapisi. Aili oli hukannut silmälasinsa, ilman niitä hän ei nähnyt paljon mitään. Aili antoi maitoa ja voileipää. Ja otti syliin. Sitten tuli äiti.<sup>136</sup>

---

<sup>133</sup> Kivimäki & Männistö 2016, 89.

<sup>134</sup> Malinen & Tamminen 2022, 178–179.

<sup>135</sup> Näre 2019, 125–131.

<sup>136</sup> Rajaoja 12/2009.



Muuten pommitukset olivat Rajaojasta lähinnä jännittäviä ja niitä seurattiin kotona. Helsingin pommitukset näkyivät Läyliäisiin asti, koska pommitusten valot olivat niin voimakkaat.<sup>137</sup> Lopella pommituksia oli vain kaksi kertaa talvisodan aikana ja niiden vahingot jäivät vähäisiksi.<sup>138</sup> Läyliäisten pommituksen syynä oli todennäköisesti kapearaitainen rautatie, jolla kuljetettiin sotatarvikkeita Karkkilasta Högforssin tehtaalta Hyvinkäälle. Neuvostoliitto pommitti myös lähellä rataa sijainnutta Isosuota, jota he mahdollisesti luulivat lentokentäksi talvella lumen takia.<sup>139</sup>

Malmin lentokentän läheisyydessä asunut Ritva Eronen muisti Helsingin pommitukset ja ilmatorjunnan valonheittimet, koska lentokentän läheisyyden takia ilmahälytyksiä oli usein. Valonheittimet ja ilotulitukset herättävät hänessä muistoja sodasta vielä nykyisinkin. Hälytyksen tullessa Eronen perhe meni aina perunakellariin sirpalesuojaan:

Me asuttiin noin kilometrin päässä Malmin lentokentästä. Meillä oli perunakellari, joka oli sirpalesuojana. Aina kun tuli hälytys, niin me mentiin sinne ja siellä oli perunoita isot laari ja sinne oli laitettu täkki perunoitten päälle ja mä nukuin monta yötä aina hälytyksen aikaan siellä perunoitten päällä. Äiti kertoi myöhemmin, että kerran huudahdin kellariin mennessä ”Taatanan Molotov!”. Harmitti niin paljon sinne meneminen.<sup>140</sup>

Helsingin kaupungin pommituksissa kuoli runsaasti ihmisiä, mutta esimerkiksi Malmille pommeja osui varsin harvoin. Koko maalaiskunnassa kuoli pommituksessa kaksitoista henkeä, mihin saattoi vaikuttaa harva asutus ja tehokas ilmatorjunta.<sup>141</sup> Helsingissä oli jatkosodan aikana rajuja pommituksia, minkä takia äiti lähetti Eronen Nastolaan tädin luokse. Eronen muisti nähneensä Nastolassa Lahden pommituksen aiheuttamien tulipalojen valoja. Pommitukset eivät kuuluneet Nastolaan etäisyyden takia. Eronen kertoi, että Lahtea pommitettiin paljon sen kuukauden ajan, kun hän oli Nastolassa. He istuivat rappusilla seuraamassa pommituksia.<sup>142</sup>

Myös Anja Manninen kertoi juosseensa rappusille ja katselleensa perheensä kanssa Riihimäen pommituksia, joiden valot näkyivät Lopelle Sajaniemen kylälle asti. Riihimäkeä pommitettiin useita kertoja, koska kaupungin läpi kulkee junarata ja Riihimäki oli sodan aikana tärkeä risteysasema. Maaseudulla ei ilmahälytyksiä ollut, mutta iltaisin piti noudattaa määräyksiä

---

<sup>137</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

<sup>138</sup> Kallenautio 1976, 707–708.

<sup>139</sup> Alhainen 1999, 527.

<sup>140</sup> Eronen, 1.4.2017.

<sup>141</sup> Litzen 1997, 408–410.

<sup>142</sup> Eronen, 1.4.2017.

pimennysverhojen ja öljylamppujen käyttämisestä. Koneet lensivät usein Lopen yli, mutta Loppea ei juurikaan pommitettu. Manninen kertoi muistavansa pommikoneiden äänen, mutta hän ei oikeastaan pelännyt niitä ensimmäisen kerran jälkeen. Tällöin hän oli sisarensa kanssa hakemassa piimää läheisestä maatalosta, kun matkalla he kuuluivat kovaa huminaa ja ääntä, joka muistutti ampumista. He luulivat äänen tulevan läheisestä ladosta ja säikähtivät sitä. Illalla radiossa kerrottiin, että Riihimäen kaupunkia oli pommitettu. Äänet olivat kantautuneet linnuntietä noin 20 kilometrin päästä.<sup>143</sup>

Mannisen tavoin Lopella sota-aikana asunut Elina Kuosmanen kertoi myös muistavansa Riihimäen pommitukset. Lentokoneet lensivät lähellä ja niitä juostiin ulos katsomaan äänen alkaessa kuulua. Kuosmanen kertoi, ettei pommikoneita pelätty. Hän muisti hyvin, kuinka yhden pommituksen yhteydessä näki, miten lentokoneesta pudotettiin pussit tai pommit Lopelle.<sup>144</sup>

Riihimäen pommitukset näkyivät Lopen lisäksi Hausjärvelle, jossa Anna-Maija Nupponen asui sota-aikana. Muistitietokeruuseen lähettämässään vastauksessaan hän kertoi Riihimäen pommituksista:

Riihimäkeä pommitettiin heti sodan alusta alkaen rajusti, olihan se tärkeä risteysasema. Hyvinkään silloinen kauppala, nykyisin kaupunki, sijaitsi kartanoamme vieläkin lähempänä kuin Riihimäki – vain 5 kilometrin päässä. Sitäkin pommitettiin paljon lähinnä kai tehtaita ja konepajaa. Näin jälkeempäin ajatellen tuntuu ihmeelliseltä, ettei yksikään pommi pudonnut kartanon alueelle. Kerran avasivat koneista tulen pellon yläpuolella ja ampuivat seulaksi juuri pellolle ajettut lantapatterit. Saattaahan olla, että ne ilmasta käsin muistuttivat vaikka teltoilta. Isäni naureskeli tälle vihollisen tempulle ja oli hyvillään, että säästyttiinpä lannan levitykseltä keväällä.<sup>145</sup>

Nupponen kertoi, että pommitukset aiheuttivat hänellä jatkuvaa pelkoa ja ahdistusta, koska Riihimäkeä pommitettiin rajusti usein ja koneet lensivät yli. Myös Hyvinkäätä pommitettiin ja se oli lähempänä Kerkkolan kartanoa, jossa perhe asui isän työskennellessä kartanon pehtoorina eli tilanhoitajana. Isä komensi pommitusten alkaessa kaikkia pukeutumaan valkoisiin suojavaatteisiin ja juoksemaan sirpalesuojaan. Joskus Nupponen sai jäädä isänsä kanssa ulos seuraamaan ilmataisteluita ja pommikoneiden pyörimistä ja kaartelua häikäisevän sinisellä pakkastaivaalla. Se oli Nupposesta jännittävää ja pelottavaa. Pommiluukkujen avautuessa näytti siltä kuin ne olisivat pudonneet suoraan päälle, vaikka menivät monta

<sup>143</sup> Manninen, 1.4.2017.

<sup>144</sup> Tapahtui tammikuussa 1940, jolloin Loppea pommitettiin. Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>145</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

kilometriä sivuun. Nupposen alkaessa nähdä painajaisia pommituksista, hänen isänsä ei enää ottanut häntä mukaan, vaan hänen piti muiden kanssa mennä sirpalesuojaan. Joskus meni tunteja ennen kuin vapauttava ”vaara ohi”-signaali hälytyssireeneistä vapautti heidät sirpalesuojasta, jota Nupponen kuvaili ”pakolliseksi vankilaksi”.<sup>146</sup>

Se, millaisia kokemuksia ja tunteita toisen maailmansodan aikaiset pommitukset herättivät lapsissa, vaihtelivat haastateltujen ja muistitietokeruisiin vastanneiden kesken. Ensimmäiset kohtaamiset pommitustilanteiden kanssa saattoivat pelottaa lapsia, kuten myös lähelle osuneet pommit. Kokemuksista nousi kuitenkin selvästi esiin, kuinka lapset usein kokivat pommitukset enemmän jännittäviksi kuin pelottaviksi, kun niihin tottui. Salme Niinimäki kertoi haastattelussaan, että evakkomatalla tapahtuneet kohtaamiset pommitustilanteiden kanssa ja ojaan turvaan syöksymiset olivat tuntuneet enemmän jännittävilta, jopa leikiltä, kuin pelottavilta.<sup>147</sup>

Lopella asunut Elina Kuosmanen kertoi tulleensa kotiin koulusta marraskuun viimeisenä päivänä vuonna 1939. Kotiapulainen kertoi hänelle sodan alkaneen. Hänen äitinsä ei ollut kotona, koska tämä oli lähtenyt hakemaan vanhempia sisaruksia Helsingistä, jossa nämä kävivät koulua. Helsingin linja-autoasemaa oli pommitettu, mutta äiti, veli ja sisar olivat päässeet pommitusta pakoon Hankkijan taloon. Illalla he pääsivät linja-autolla kotiin.<sup>148</sup>

Syksyllä 1942 Kuosmanen siirtyi Helsinkiin kouluun ja vietti sodan loppupuolen Helsingissä. Kuosmanen kertoi muistavansa Helsingin pahat pommitukset vuonna 1944, kun hän oli 10-vuotias. Hän oli sisarensa kanssa linja-autossa matkalla Lopelta Helsinkiin, kun Helsingin pitäjässä linja-auto pysähtyi. He näkivät ja kuulivat, kuinka Helsinkiä pommitettiin. Kun he lopulta pääsivät Helsinkiin, Kuosmanen ja hänen sisarensa joutuivat kävelemään tavaroineen Töölöön, jossa he asuivat. Kuosmanen kertoi muistavansa, kuinka lasinsirut narskuivat kenkien alla, eikä missään ollut valoja päällä. Tämä ison pommituksen jälkeen he lähtivät seuraavana päivänä takaisin Lopelle, jossa viettivät koko kevään 1944.<sup>149</sup>

Eeva-Liisa Hirvisalon perhe muutti juuri ennen sotaa maaseudulta Helsinkiin. Hän kertoi, ettei pitänyt uudesta kotikaupungista, vaikka koti oli turvallinen. Kun sota syttyi ja hälytyssireenit alkoivat soida, söi hän juuri aamupuuroaan Museokadun kodissa ennen

---

<sup>146</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>147</sup> Niinimäki, 25.3.2017.

<sup>148</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>149</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

lastentarhaan menoa. Kotona olivat vain äiti, isoäiti ja Eeva-Liisa isän ollessa töissä armeijan esikunnassa. He lähtivät kadulle, koska pommisuoja ei vielä ollut. Pommituksen kiihtyessä he suojautuivat porttikäytävään. Hirvisalo kertoi, ettei tuntenut pelkoa, koska äiti ja isoäiti olivat rauhallisia. Tämä marraskuun viimeinen päivä ja sodan alku pyyhki kuusivuotiaan mielestä pois aiemmat lapsuuden muistot.<sup>150</sup>



Kuva 6. Koiraa pelastetaan Helsingin ensimmäisestä pommituksesta Lönnrotinkadulla 30.11.1939 (koira ikkunassa). Kuva: SA-kuva.

Jatkosodan aikana Hirvisalo kävi koulua Helsingissä. Hän muisteli usein toistuvia pommituksia:

Sodasta huolimatta alkoivat koulut myöhään syksyllä 1941. Taloomme oli rakennettu pommisuoja, johon myös talon asukas, insinööri Oksanen lahjoitti huomattavan summan rahaa. Pommitukset kuuluivat elämään. Iltaisin pantiin vaatteet sängyn viereen, niin että ne olivat hälytyksen sattuessa nopeasti päälle puettavissa. Jotkut nukkuivat jopa pitovaatteisiin pukeutuneina. Me naiset ja lapset nyhjötimme pommisuojojassa. Toisinaan kuulimme pommien rysähtävän. Suojelumiehet kävivät meitä rauhoittelemassa. Me koululaiset itse asiassa toivoimme, että hälytys olisi jatkunut kymmenen jälkeen illalla, sillä silloin

<sup>150</sup> Hirvisalo, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

saimme mennä seuraavana aamuna myöhemmin kouluun. Hälytyssireenin annettua ”vaara ohi” -merkin, palasimme koteihimme. Jatkuvasti liittyy hälytyssireenien koekäyttöäni mielessäni sotaan.<sup>151</sup>

Helmikuussa 1944 tapahtui Helsingin suurpommitukset, joiden takia siviilit evakuoitiin Helsingistä. Hirvisalon perhe lähti Somerolle, jossa Hirvisalo kävi rehtorienonsa yhteiskoulua. Elämä Somerolla oli selvästi rauhallisempaa, mutta Hirvisalo muisti, kuinka kirkkaina talviöinä pommikoneet lensivät yli. Somerolla hän oppi pelkäämään kuutamooitaa ja kirkas talviyö toi hänelle aina mieleen sodan.<sup>152</sup>



Kuva 7. Turun puutaloja tulessa 25.6.1941. Kuva: SA-kuva.

Neuvostoliitto pommitti Helsingin lisäksi myös muita kaupunkeja sekä talvi- että jatkosodan aikana. ”Mäenrinteen poika” muisti Turun pommitukset, joista erityisesti 19. joulukuuta vuonna 1939 tapahtunut oli jäänyt hänen mieleensä. Perheen taloyhtiöön osui kaksi pommia ja isän sisko haavoittui pommituksessa.<sup>153</sup> Talvisodan aikana Turku oli Suomen pommitetuimpia kaupunkeja. Kaikista kaupungeista Viipuria lukuun ottamatta Turku kärsi

<sup>151</sup> Hirvisalo, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>152</sup> Hirvisalo, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>153</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

suurimmat aineelliset vahingot talvisodan pommituksissa.<sup>154</sup> Myös jatkosodan aikana Turussa oli isoja pommituksia, joissa paloi paljon taloja. ”Mäenrinteen pojan” perheen kotitalokin melkein paloi, mutta onneksi tuuli kääntyi ja talo säästy. Pommitusten jälkeen pojat keräsivät sirpaleita maasta.<sup>155</sup>

Kuten Turku, myös Hämeenlinna pommitettiin usein sodan aikana, koska se oli varuskuntakaupunki. Hannu Halmeenmäki kertoi keränneensä kavereidensa kanssa kilpaa pommitusten jälkeen sirpaleita maasta, kuten ”Mäenrinteen poika” Turussa. Halmeenmäen perheen asuessa Lohjalla he katselivat Helsingin pommituksia, jotka näkyivät Lohjalle asti. Myös Lohjaa pommitettiin ja Halmeenmäki kertoi taloissa olleiden pommisuoajat, joihin mentiin turvaan. Halmeenmäki kertoi poikien kulkeneen kaupungilla pimeällä iltaisin:

Sota-aikana oli määräys pimentää kaikki ikkunat. Käytännössä se tapahtui mustaa paperia olevilla pimennysverhoilla. Ne rullattiin illalla alas ja painettiin reunoistaan vielä huolellisesti ikkunan puita vasten, jotta vähääkään valoa ei pilkottaisi ulos. Asukkaita ohjattiin tekemään työ tarkkaan ja varoitettiin, että pimennyksen tulisi olla täydellistä, jotta vihollisen lentokoneet eivät huomaisi kaupunkia. Meistä oli hauskaa kulkea iltaisin kaupungilla ja heittää lumipalloilla sellaisen asunnon ikkunaa, joista paistoi valoa. Asukkaat huomasivat yleensä heti puutteet ja korjasivat tilanteen.<sup>156</sup>

### 3.4 Sota-ajan selviytymiskokemuksia

Kaupungeissa koettiin maaseutua useammin elintarvikepulaa. Selviytymistä auttoi, jos oli sukulaisia tai tuttavita maaseudulla, josta saatiin täydennystä ruokapulaan.<sup>157</sup> Ennen toisen maailmansodan alkua Suomi oli lähes omavarainen elintarvikkeiden tuotannossa. Talvisodan aikana alkoi esiintyä puutteita, mutta ne pystyttiin korvaamaan tuonnilla. Elintarvikehuolto toimi kohtuullisesti jatkosotaan saakka, vaikka elintarvikkeiden säännöstely oli aloitettu jo ennen sotia. Säännöstely jatkui sotien jälkeen 1950-luvulle asti. Elintarvikkeiden jakelusta huolehti vuonna 1939 perustettu Kansanhuoltoministeriö.<sup>158</sup>

---

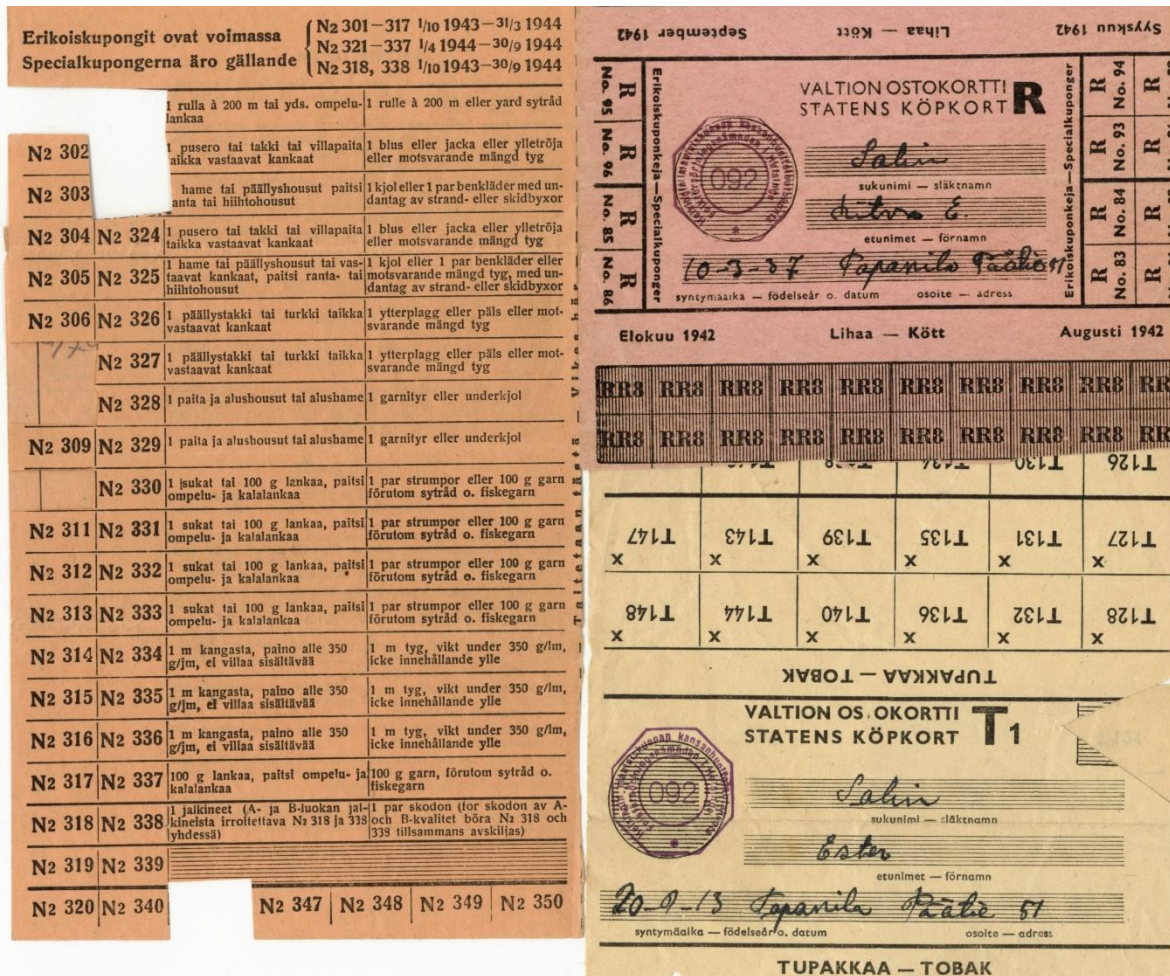
<sup>154</sup> Laakso 2014, 25.

<sup>155</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>156</sup> Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>157</sup> Näre & Kirves 2018, 257.

<sup>158</sup> Lehtinen 2004, 146–148.



Kuva 8. Sodan aikaisia ostokortteja. Kuva: Aino Kósy.

Kansalaisille jaettiin kuvan 8 kaltaisia ostokortteja eli kuponkeja tuotteiden ostamista varten. Vuosina 1941–1945 kaikkia tärkeimpiä ja yleisimpiä elintarvikkeita ja kulutustavaroita sai hankkia vain kupongeilla. Pahin elintarvikepula koettiin talvella 1941–1942.

Hyökkäysvaiheessa syksyllä 1941 peltotyöt jäivät osittain tekemättä ja edeltävien kesien kuivuus oli aiheuttanut huonoja satoja, mikä johti elintarvikepulaan. Lisäksi syynä oli suuri armeija, pula maataloustyövoimasta sekä talvisodassa menetetyt Karjalan puuttuva kymmenen prosentin osuus maataloustuotannosta.<sup>159</sup> Elintarvikkeiden lisäksi pulaa oli myös lähes kaikesta muusta tavarasta, erityisesti vaatteista ja kengistä. Energiapula oli myös suuri. Puu oli lähes ainoa saatavilla ollut energialähde. Energiaa säästettiin ja koko kansa velvoitettiin mottitalkoisiin.<sup>160</sup>

<sup>159</sup> Jaatinen 2018, 120; Kivimäki & Männistö 2016, 81.

<sup>160</sup> Pukkila 2008, 29–31.

Maaseudulla oli kaupunkeja parempi tilanne ruoan suhteen, mikä aiheutti ristiriitaisuuksia. Kaupunkilaiset olivat katkeria elintarvikeongelmista, hintojen noususta ja salakaupasta.<sup>161</sup> Maaseudulla sen sijaan elintarvikkeiden pakkolunastukset aiheuttivat katkeruutta, jopa vihaa viranomaisia kohtaan. Kansanhuollon jakeluosaston päällikkö sai sodan aikana satoja nimettömiä haukkumakirjeitä vihaisilta isänniltä ja emänniltä.<sup>162</sup>

Sen mä muistan, että kun vein jotain perunapussia tädille Töölöoseen, niin sillä matkalla, joka oli ehkä kilometrin, monet ihmiset kysy, että mistä te ootte saanu perunaa. Se oli todella huonoa aikaa.<sup>163</sup>

Näin Elina Kuosmanen kuvaili sodan aikaista kaupunkilaisten ruokapulaa. Hänellä omalla perheellään ei ollut pulaa, koska heillä oli maatila Lopella. Sen sijaan kaupunkilaissukulaisilla Helsingissä oli pulaa ruoasta, ja äiti lähetti heille muun muassa perunoita. Kuosmanen kertoi hänen äitinsä olleen rehellinen eikä tämä yrittänyt huijata elintarvikkeiden luovuttamisessa viranomaisille, mikä oli yleistä sota-aikana ja sen jälkeen. Kuosmanen muistikuvan mukaan elintarvikkeiden luovutus oli kamalaa.<sup>164</sup>

Jatkosodan aikana ja myös joitain vuosia sen jälkeen Suomessa kukoisti musta pörssi, josta sai kaikkea mahdollista korkealla ylihinnalla. Esimerkiksi vuonna 1943 poliisin tietoon tuli yli 25 000 säännöstelyrikosta eli mustan pörssin kauppaa ja muuta luvatonta säännöstelyn kiertämistä. Arvion mukaan noin kaksi kolmasosaa suomalaisperheistä hankki yli neljäsosan elintarvikkeistaan ohi säännöstelyn eli varsin pieni osa rikkeistä tuli viranomaisten tietoon. Mustan pörssin myyjät ja ostajat eivät pitäneet toimintaansa rikollisena, koska lähes kaikki tekivät sitä.<sup>165</sup>

Ritva Eronen kertoi haastattelussa, että hänen isänsä oli sodan jälkeen Kansanhuollossa töissä autokuskina. Isän pomo pyöritti mustaa pörssiä, josta perhe sai ruokaa. Sodan aikana he olivat saaneet sukulaisilta maaseudulta muun muassa voita. Eronen kertoi, ettei perheellä ollut muutenkaan ruoasta pulaa, koska heillä oli oma kasvimaa ja he kasvattivat kotitalonsa pihalla myös kaneja ja yhtä sikaa.<sup>166</sup> Sotavuosien kotitarveviljelys sekä luonnonkasvien ja -materiaalien hyödyntäminen muodostivatkin tärkeän selviytymiskeinon. Kansalaisille julkaistiin jopa opaskirjasia arjen hallintaan ja heitä kannustettiin omatoimisuuteen sekä

---

<sup>161</sup> Lehtinen 2004, 146–148.

<sup>162</sup> Jaatinen 2018, 120.

<sup>163</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>164</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>165</sup> Lehtinen 2004, 148; Kivimäki & Männistö 2016, 85.

<sup>166</sup> Eronen, 1.4.2017.



omavaraisuuteen.<sup>167</sup> Kaupungeissa pyrittiin omatoimiseen ruoan hankintaan, muun muassa puistoihin perustettiin perunapelloja ja asuinalueiden laidoille viljelypalstoja.<sup>168</sup>

Turusta kotoisin ollut ”Mäenrinteen poika” kertoi ruokapulasta kaupungissa ja miesten tupakkaviljelmistä:

Ruokapula oli todellisuutta, perunamaita tehtiin pihanurmikoista ja mistä sopivaa maata löytyi. Saattoipa käydä niinkin, että istutetuista perunoista ei pintaan tullut ituakaan. Syykin tiedettiin, siemenperunat oli jo keväällä varastettu maasta. Talon ukoilla oli oma tupakka, eli kessuviljelelmä pihalla. Pimeään aikaan vartioivat miehet viljelystään, jos näin ei olisi tehty, tupakkapula olisi edessä. Kessu oli suosittua tavaraa varkaille.<sup>169</sup>

Myös mustan pörssin kauppa oli ”Mäenrinteen pojan” mukaan yleistä. Hän oli kerran hakemassa isänsä kanssa Naantalista sianlihaa. Matkalla kotiin sotapoliisi oli kysellyt kaikenlaista, mutta lähinnä vain mitä he olivat saaneet saaliksi, kun sotapoliisi näki heidän mukanaan olleet kalastus- ja metsästysvälineet. He kertoivat saaneensa saaliiksi vain pienen jäniksen. Sotapoliisi ei tarkistanut heidän reppuaan, missä sianliha oli.<sup>170</sup> Mustan pörssin kaupan estämiseksi junissa ja linja-autoissa liikkui tarkastajia, mikä johti monenlaisen kekseliäisyyteen lihojen ja voin kätkemiseksi ja tarkastajien harhauttamiseksi. Lihaa ja voita saatettiin naamioida esimerkiksi kaalinkeräksi sekä sian ruhoja kuljettaa heinäpaalien sisällä, sairasautoissa tai jopa ruumisarkuissa.<sup>171</sup>

Sodan aikana Hämeenlinnassa ja Lohjalla asunut Hannu Halmeenmäki kertoi, että kaikki oli kortilla, mutta hänen muistinsa mukaan perheellä oli ruokaa riittävästi, koska isä oli vääpeli ja palveli elintarvikevarikolla. Isä toi kotiin muun muassa näkkileipää arvosteltavaksi ja vertailtavaksi, koska hänen piti kirjoittaa niistä raportti. Leivät jäivät kotiin ja niitä riitti moneksi päiväksi. Halmeenmäki muisti isän tuoneen kerran myös hunajaa, jota lapset eivät olleet koskaan ennen nähneet. Perheellä oli myös perunamaita parissa paikassa ja kahvinkorvikkeeksi lapset lähetettiin keräämään muun muassa tammenterhoja.<sup>172</sup>

Eeva-Liisa Hirvisalon mukaan Helsingissä asunnot olivat sota-aikana kylmiä, koska ei ollut halkoja lämmitykseen, lisäksi vesi oli kylmää. Puute elintarvikkeista alkoi pahentua sodan jatkuessa ja jonottaminen oli jokapäiväistä. Välillä elettiin vain lantulla ja silakalla. Hirvisalon

<sup>167</sup> Keskinen & Seppälä & Teräs 2012, 15.

<sup>168</sup> Jaatinen 2018, 124–125.

<sup>169</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>170</sup> ”Mäenrinteen poika”, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>171</sup> Jaatinen 2018, 138.

<sup>172</sup> Halmeenmäki, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

äiti oli kotitalousopettaja ja osasi laittaa myös vähästä hyvää syötävää. Isällä taas oli suhteita maaseudulle, josta saatiin ruokaa. Hirvisalon isä oli esikuntaupseeri, joka sai myös viikonloppuja varten kotiruokailuihin kuponkeja, joilla sai syödä esimerkiksi Helsingin Osuuskaupan ravintoloissa pyhäaterian. Kesät sekä sodan loppuajan Hirvisalo vietti äitinsä kanssa Somerolla enon perheen luona. Somerolla oli iso talo ja puutarha, josta saatiin kasviksia ruokapöytään. Rauhan tultua perhe palasi Helsinkiin, jossa koti oli säilynyt vahingoittumattomana. Hirvisalo kertoi, ettei sota kohdellut perhettä kovin pahasti.<sup>173</sup>

Eila Jokisen perhe asui sodan aikana jonkin aikaa Lappeenrannassa. Kaupungissa ruoan saanti alkoi käydä yhä hankalammaksi ja elämä oli jatkuvaa jonotusta. Ikävintä oli kylmyys ja jonoissa riideltiin, koska pelättiin tavarain loppuvan ennen kuin oma vuoro tulisi. Talvella perunat loppuivat ja syötiin lanttuja. Myös leipä loppui perheeltä, vaikka leipäkortissa oli vielä varaa, mutta jauhoja ei vain saanut mistään. Isä sai tutusta ravintolasta leipää, kun kertoi tyttärensä olevan sairaana. Jokinen sairasteli lapsena paljon, minkä takia perhe ei jatkosodan aikana lähtenyt takaisin Viipuriin. Perhe asui silloin Joutsenossa maalla, jossa oli helpompaa asua kuin kaupungissa. Ruokaa sai helpommin ostettua taloista. Jokinen muisti, että mustan pörssin kauppa oli kiellettyä, mutta kaikki sitä harrastivat. Joutsenossa perheen ei tarvinnut enää syödä jäätyneitä lanttuja ja heillä oli oma kasvimaata sekä possu. Jokinen kertoi saaneensa myös kissan, joka oli hänelle hyvin rakas.<sup>174</sup>

Asikkalassa asuneen Anna Syttänne-Paastelan kertomus osoittaa myös, että elämä maaseudulla oli selvästi helpompaa kuin kaupungeissa sota-aikana. Hän kertoi, ettei sota tuonut syrjäkylän tytölle suuria järkytyksiä ja hän koki lapsuutensa olleen turvallinen tutussa ympäristössä. Maaseudulla oli aina tarpeeksi ruokaa ja koulua sai käydä koko sota-ajan, miksi hän koki saaneensa hyvän pohjakoulutuksen. Kaikki auttoivat kylässä toisiaan ja kukaan ei nähnyt nälkää. Oli sukulaissuhteita, työsuhteita ja ystävyysuhteita apuna. Kun äiti auttoi naapurina sadonkorjuussa, hän sai korttiannoksen jatkeeksi muun muassa jauhoja ja lihaa.<sup>175</sup>

Verkostotoiminta rikkoi säännöstelymääräyksiä, mutta vaikka muuten oltiin lainkuuliaisia, niin tätä toimintaa ei paheksuttu, vaan se hyväksyttiin hiljaisesti. Mökkiläiset kasvattivat kesällä sian, joka syksyllä teurastettiin. Lapset keräsivät sille luonnosta ruokaa: vehkaa, koiranputkia, osmankäämiä, puiden lehtiä ja jopa kalanperkuujätteet kelpasivat sialle. Omalta

---

<sup>173</sup> Hirvisalo, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>174</sup> Jokinen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>175</sup> Syttänne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

kasvimaalta saatiin muun muassa porkkanoita, nauriita, sipulia, tomaatteja ja kurkkuja. Perheellä oli myös marjapensaita ja omenapuu, joka tosin paleltui talvisodan aikana. Metsästä kerättiin marjoja niin paljon kuin ehdittiin.<sup>176</sup>

Myös Hausjärvellä asunut Anna-Maija Nupponen kertoi hänen perheensä olleen hyvässä asemassa, koska hänen isänsä työskenteli Kerkkolan kartanossa pehtoorina. Kartanolta perhe sai hyvää ruokaa, muun muassa maitoa, jauhoja ja ryynejä. Omalta pihalta he saivat perunoita, juureksia, raparperia, mansikoita ja viinimarjoja. Heillä oli myös omia lehmiä, sikoja, muutama lamma sekä kanoja ja kaneja. Nupponen muisti, että kanit lisääntyivät liikaa ja tekivät tuhoja kasvimaalla, joten niistä oli pakko luopua.<sup>177</sup>

Kanien kasvattamisen tärkeys käy ilmi useissa haastatteluissa ja keruukirjoituksissa. Muun muassa Raimo Rajaoja kertoi kaneista, joita kasvatettiin ruoaksi ja turkeiksi. Rajaojan perheellä oli kaneja, jotka laitettiin talveksi navettaan. Kaneja kasvatettiin ja käytettiin ruoaksi ja turkeiksi. Lasten tehtävänä oli huolehtia kaneista, joita tavallaan myös pidettiin lemmikkeinä – tai ainakin näin lapset kokivat.<sup>178</sup> Myös Elina Kuosmanen perheessä kanien hoito oli lasten tehtävä. Kuosmanen kertoi kanien usein karkailleen ja niiden hoidon olleen lasten mielestä muutenkin työlästä. Kerran lapset pyysivät kotiapulaista ruokkimaan kanit, kun eivät itse jaksaneet sitä tehdä.<sup>179</sup> Kaneja saatettiin kasvattaa niin maaseudulla kuin kaupungeissa talojen pihapiirissä.

Rajaojan perheellä oli myös kolme hevosta, joista yksi vietiin rintamalle sodan ajaksi. Rajaoja muisti, että ainakin yksi hevosista oli jätetty kotitaloon työhevoseksi. Rintamalle lähetetty hevonen palasi sodan jälkeen ja se oli haettava Riihimäen rautatieasemalta. Rajaoja kertoi, kuinka palannut hevonen pelkäsi sodan jälkeen ukkosta, mitä luultavimmin pommitusten ja tykkien äänen takia. Kerran Rajaoja meinasi jäädä hevosen alle sen säikähdettyä kovaa jyrinää.<sup>180</sup>

---

<sup>176</sup> Syttäne-Paastela, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>177</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

<sup>178</sup> Rajaoja, 20.11.2017.

<sup>179</sup> Kuosmanen, 25.11.2017.

<sup>180</sup> Rajaoja, 20.11.2017.



Kuva 9. Lapsi maa- ja kotitaloustehtävissä 20.7.1941. Kuva: SA-kuva.

Rajaojan tavoin Anna-Maija Nupponen kertoi hevosten luovuttamisesta:

Hevosia kartanossa oli sodan syttyessä toistakymmentä. Lähes puolet niistä jouduttiin luovuttamaan sotatoimiin. Vain osa luovutetuista hevosista saatiin sodasta takaisin. Muistan elävästi isäni ylpeyden Humu-oriin. Humu oli ennen sotaan lähettämistä todella komea, pystypäinen suomenhevonen. Sitä oli isäni ohella lupa ajaa vain etumiehemme Jokisen. Sodasta Humu palasi kyllä elävänä, mutta vain haamuna entisestään. Se oli laihtunut surkeaksi, päätään riiputtavaksi hevosluskaksi. Vaikka se hyvällä hoidolla saatiin lihomaan ja ulkonaisesti kuntoon, niin sen elämänhalua ei saatu elvytetyksi. Kaipa se oli joutunut kokemaan sellaisia kauheuksia, ettei se niistä koskaan täysin toipunut.<sup>181</sup>

Näistä kokemuksista käy ilmi, että sota koetteli ihmisten lisäksi eläimiä, etenkin hevosia.

Lapset kiinnittivät omien ja muiden ihmisten selviytymiskokemusten rinnalla huomiota myös eläinten kohtaloihin.

---

<sup>181</sup> Nupponen, SKS Sota-aika (1939–1945) muistoissamme, 2000–2001.

## 4 Sodan laskema verho lasten elämään

Tutkimukseni tavoitteena oli selvittää, millaisia kohtaamiskokemuksia lapsilla oli sota-aikana ja miksi juuri nämä kohtaamiset ovat jääneet lasten mieleen sekä mitä sota merkitsi lasten elämässä. Kokemuksiin liittyi sekä kohtaamisia erilaisten henkilöiden kanssa että monia rauhan ajan arjesta poikkeavia tilanteita. Lasten kokemukset olivat usein samankaltaisia, mutta silti yksilöllisiä ja kokemukset saattoivat vaihdella jopa paikkakunnan sisällä.

Yhteistä kokemuksille näyttäisi myös olevan se, että positiiviset ja negatiiviset kohtaamiskokemukset ovat jääneet neutraaleja kokemuksia paremmin lasten mieleen ja saattaneet säilyä muistoina koko loppuelämän. Tämä näkyy erityisesti evakkolasten kokemuksista. Epäoikeudenmukaisiksi koetut kohtaamistilanteet evakkopaikkakuntien paikallisten kanssa ovat olleet lapsille hämmentäviä. Syrjivä käyttäytyminen on saanut evakot miettimään, miksi heitä ei hyväksytä. Siirtolaisten syrjiminen vaikutti myös siirtolaisväestön sopeutumiseen uuteen ympäristöönsä, ja epäoikeudenmukaiset kokemukset säilyivät muistissa aikuisenakin.

Uusien ihmisten kohtaamiset saattoivat myös olla positiivisia ja rikastuttavia kokemuksia. Lapsille oli jännittävää kohdata muun muassa evakoita, maaseudulle tulleita kaupunkilaisia, sotavankeja, inkeriläisiä ja saksalaissotilaita. Nämä kohtaamiskokemukset ovat usein jääneet mieleen, koska ne poikkesivat normaalista arjesta. Ihmisistä, joiden kanssa elettiin jokapäiväistä arkea, saattoi tulla läheisiä lasten kanssa, kuten monissa kertomuksissa ja haastatteluissa on käynyt ilmi erityisesti sotavankien kohdalla. Kun sotavangit palautettiin rauhanehtojen mukaisesti Neuvostoliittoon, heitä jäätettiin usein kaipaamaan ja heidän kohtaloitaan pohdittiin myös myöhemmin elämässä.

Koulunkäynti ja leikit toivat lähes normaalia arkea sota-ajan keskelle ja auttoivat unohtamaan sodan ikäviä puolia. Leikeissä sota oli varsin usein läsnä. Sodan aikana lapset leikkivätkin uudenlaisia leikkejä kuten sankarihautajaisleikkejä ja pommien sirpaleiden keräilyä. Näistä erityisesti jännittävät ja kielletyt leikit jäivät lapsille mieleen. Myös pommitukset koettiin jännittävinä ja pelottavina tapahtumina, jotka jäivät lasten mieleen. Pommitukset toivat sodan ja sen vaaran konkreettisesti lähelle. Varsinkin pommituksiin liittyvät hälytysäänet ja ilmatorjunnan valonheittimet ovat monille ne kokeneille jääneet mieleen loppuelämäksi ja hälytysäänien tai esimerkiksi ilotulitukseen liittyvän paukkeen kuuleminen laukaisevat

muistoja sodasta. Pommitukset olivat kaikille lapsille yhteinen sota-ajan kokemus, vaikka tilanteet olivat yksilöllisiä ja paikkakuntakohtaisia.

Sota-aika opetti lapsille myös työntekoa ja selviytymistä pula-ajan niukkuudesta. Talkoot ja arjen työt, joita lapsetkin joutuivat tekemään, ovat jääneet mieleen, ikävänä velvollisuuksina tai välttämättöminä selviytymiskokemuksina. Erityisesti elintarvikepula ja jopa nälän kokeminen jäivät mieleen. Ruokapula, jonottaminen ja mustan pörssin kauppa olivat sota-ajan kokemuksia, joita ei ole unohdettu. Myös kohtaamiset eläinten kanssa olivat tärkeitä, kuten esimerkiksi useat kertomukset kaniin hoitamisesta osoittavat.

Asuinympäristöllä oli merkittävä vaikutus lasten sodan kokemiseen. Myös eri ikäiset lapset kokivat asioita eri tavoin ja lapsen luonne sekä persoonallisuus vaikuttivat miten kohtaamiset ja kokemukset koettiin ja kuinka paljon sota koetteli lasta. Eniten joutuivat kestämään omaisensa tai kotinsa menettäneet lapset. Tähän tutkimukseen haastateltavista ja kirjoituskeruisiin osallistuneista moni kuitenkin kertoi, ettei sota koetellut heidän perhettään kovin pahasti. Tähän vaikutti varmasti tietoisuus siitä, että monilla muilla asiat olivat huonommin ja sota-ajan kokemukset kovempia.

Kertomuksista käy ilmi myös se, että sota ei koetellut vain lapsia, vaan myös monilla aikuisilla oli sotatraumoja, joista he eivät jälkikäteen suostuneet puhumaan. Vaikenemisen kulttuuri vaikutti myös lapsiin ja myös heillä olisi varmasti ollut tarve käsitellä kokemuksiaan ja traumojaan, mutta tätä ei ymmärretty. Lisäksi sota-ajan poikkeava arki ja pula-aika, selviytymiskokemukset, varhainen itsenäistyminen, työntekoon oppiminen ja läheisten menetykset jättivät selvästi jälkensä lasten elämään. Samalla nämä yhteiset kokemukset kasvattivat arvostamaan normaalia arkea ja kestämään helpommin pienet vastoinkäymiset elämässä.<sup>182</sup>

Sota-aika muutti voimakkaasti kotirintaman arkea ja elämää, niin voimakkaasti, että monilla lapsilla sota-aikaa edeltäneet muistot ovat hämärtyneet tai jopa unohtuneet kokonaan. Lapsuudesta muodostuu ihmisen mieleen avainkokemuksia ja sota-ajan lapsilla nämä kokemukset olivat usein erityisen voimakkaita ja merkityksellisiä koko loppuelämän ajalle. Usein sota-aikana ja pian sodan jälkeen ei ollut vielä aikaa tai tilaisuutta käsitellä näitä kokemuksia ja muistoja. Ajan myötä traagiset kokemukset saattoivat lieventyä ja niistä voidaan kertoa neutraalisti tai jopa huumorin avulla. Monista muistoista haastateltavat

---

<sup>182</sup> Näre & Kirves 2018, 267.

kertoivatkin huvittuneeseen sävyyn. Huumori on selviytymiskeino ja oli varmasti jo sota-aikana helpottanut usein vaikeasta arjesta selviämistä. Haastattelut ja muistelukirjoitukset osoittavat, että sota jätti jälkensä lasten mieleen ja muistot saattoivat myös myöhemmin elämässä palata mieleen saaden uusia merkityksiä iän tuoman kokemuksen myötä.

Lasten sota-ajan kokemukset kaipaisivat jatkotutkimusta, joka keskittyisi erilaisten teemojen kuten esimerkiksi sotavankien kohtaamisten tai koulunkäynnin käsittelyyn. Aineistoa tutkimukseen löytyy esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoista. Vaikka aineistoa on jo olemassa, sitä olisi mahdollista kerätä vielä lisää. Haastatteluaineiston keruulla alkaa olla kiire, koska lapsuuttaan sota-aikana eläneet henkilöt ovat yhteiskuntamme iäkkäimpiä. Sota-ajan kokemukset ja muistot ovat perintöä, jota ei pidä unohtaa, vaan siirtää eteenpäin ja säilyttää tuleville sukupolville.

## Lähteet

### Arkistot

- Ahokas, Osmo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Evakkotytön ja -pojan tarina*. Kirjoituskeruu 1999–2000.
- Ikänen, Eevi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Evakkotytön ja -pojan tarina*. Kirjoituskeruu 1999–2000.
- Halmeenmäki, Hannu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- Hirvisalo, Eeva-Liisa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- Jokinen, Eila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- Korkala, Aimo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- ”Mäenrinteen poika”. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- Nupponen, Anna-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Evakkotytön ja -pojan tarina*. Kirjoituskeruu 1999–2000.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.
- Syttänne-Paastela, Anna. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto: *Sota-aika (1939–1945) muistoissamme*. Kirjoituskeruu 2000–2001.

### Haastattelut (tekijän hallussa)

- Eronen, Ritva. 1.4.2017.
- Kuosmanen, Elina. 25.11.2017.
- Manninen, Anja. 1.4.2017.
- Niinimäki, Salme. 25.3.2017.
- Rajaoja, Raimo. 20.11.2017.



## Kirjallisuus

- Alhainen, Aatos (toim.): *Wanhan Waltatien Warrelta. Kyläkirja Lopen kunnan Läyliäisistä*. Läyliäisten kylätoimikunta, Loppi 1999.
- Danielsbacka, Mirkka: *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostovangit ja Suomi 1941–1944*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto 2013.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija: Muistitieto ja tutkimus. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Jaatinen, Satu: Ruoka ja kulutustarpeet sotivassa Suomessa. *Kotirintama*, päätoim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018.
- Kallenautio, Jorma: *Lopen historia kunnallisen itsehallinnon aikana I*. Lopen kunta, seurakunta ja manttaalikunta, Loppi 1976.
- Keskinen, Jarkko & Seppälä, Suvianna & Teräs, Kari: Arki ja sota. *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*, toim. Jarkko Keskinen, Suvianna Seppälä & Kari Teräs. Suomen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto, Turku 2012.
- Kirves, Jenni: Pikkulottien ja lottatyttöjen vaativat tehtävät. *Suomen lapset sodassa – Koskettava katsaus suomalaislapsiin sodan jaloissa*, kirj. Jenni Kirves, Ville Kivimäki, Sari Näre & Tuomas Tepora. WSOY, Helsinki 2019.
- Kirves, Jenni & Kivimäki, Ville & Näre, Sari & Tepora, Tuomas: *Suomen lapset sodassa – Koskettava katsaus suomalaislapsiin sodan jaloissa*. WSOY, Helsinki 2019.
- Kivilaakso, Katri & Pesonen, Pete & Taavetti, Riikka: Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus. *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2022.
- Kivimäki, Ville: Reittejä kokemushistoriaan – Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. *Eletty historia – Kokemus näkökulmana menneisyyteen*, toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen. Vastapaino, Tampere 2019.

- Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi: *Sodan särkemä arki*. WSOY, Helsinki 2016.
- Kuula, Arja: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere 2011.
- Laakso, Veikko: Turun pommitukset talvi- ja jatkosodassa. *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*, toim. Pertti Grönholm, Pirkko Kanervo, Olli Kleemola & Antti Nyqvist. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2014.
- Lehtinen, Lasse: *Itsenäisyyden puolustajat. Kynällä, kameralla ja kiväärillä*. WSOY, Porvoo 2004.
- Litzen, Aulikki: *Helsingin maalaiskunnan historia 1865–1945*, toim. Jukka Vuori. Vantaan kaupunki, Vantaa 1997.
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo: *Leikitäänkö? Lasten kaverisuhteet 1900-luvun Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki 2022.
- Nevala, Seija-Leena: Pikkulotat ja sotilaspojat kokemusyhteisöinä toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. *Eletty historia – Kokemus näkökulmana menneisyyteen*, toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen. Vastapaino, Tampere 2019.
- Näre, Sari: Lapset sodan uhreina. *Suomen lapset sodassa – Koskettava katsaus suomalaislapsiin sodan jaloissa*, kirj. Jenni Kirves, Ville Kivimäki, Sari Näre & Tuomas Tepora. WSOY, Helsinki 2019.
- Näre, Sari: Sotilaspojat ja poikasotilaat maansa puolesta. *Suomen lapset sodassa – Koskettava katsaus suomalaislapsiin sodan jaloissa*, kirj. Jenni Kirves, Ville Kivimäki, Sari Näre & Tuomas Tepora. WSOY, Helsinki 2019.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni: Lapsuus sodan keskellä. *Kotirintama*, päätoim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018.
- Oksanen, Atte: Evakkolasten kadotettu koti. *Kotirintama*, päätoim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018.
- Pukkila, Hanna: *Kotirintaman lapset*. Tammi, Helsinki 2008.
- Pyökäri, Susanna: Häkäautot ovat vaarallisia! Autoliikenteen puukaasuttimet ja häkämyrkytykset Suomessa 1939–1945. *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*, toim. Jarkko Keskinen, Suvianna Seppälä & Kari Teräs. Suomen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto, Turku 2012.
- Raula, Juho: Kolmannen valtakunnan sotaväki Turussa 1940–1944. *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. toim. Pertti Grönholm, Pirkko Kanervo, Olli Kleemola & Antti Nyqvist. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2014.

- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.): *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2022.
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka: Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2022.
- Tepora, Tuomas: Sota-ajan leikit ja koulu. *Suomen lapset sodassa – Koskettava katsaus suomalaislapsiin sodan jaloissa*, kirj. Jenni Kirves, Ville Kivimäki, Sari Näre & Tuomas Tepora. WSOY, Helsinki 2019.
- Tiilikainen, Heikki: *Kotirintaman lapset*. Docendo Oy, Jyväskylä 2017.
- Vainio-Korhonen, Kirsi: Vastuullinen historia. *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lindman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Gaudeamus, Helsinki 2017.
- Vainio-Korhonen, Kirsi: Historiantutkimus, vastuullisuus ja tietosuoja. *Tieteessä tapahtuu* 4/2018.
- Vehkalahti, Kaisa & Jouhki, Essi: Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2022.
- Vihreälehto, Ira: *Kunnes rauha heidät erotti – Neuvostosotavankien ja suomalaisten suhteet jatkosodan aikana*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2018.
- Vihreälehto, Ira: *Tuntematon sotavanki – Venäläistä isoisääni etsimässä*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2016.

### **Julkaisematon kirjallisuus**

- Rajaoja, Raimo: *Muistumia*. 11/2009. Julkaisematon muistelma.
- Rajaoja, Raimo: *Sekuli*. 12/2009. Julkaisematon muistelma.

### **Opinnäytteet**

- Kósy, Aino (2017). Lapsuus toisessa maailmansodassa. Lapsuutensa sodan aikana eläneiden suomalaisten kokemuksia. Työväen Akatemia. Julkaisematon kandidaatintutkielma.

## **Liitteet**

### **Liite 1. Haastattelukysymykset**

1. Mikä on ensimmäinen muistosi sodasta?
2. Oliko läheisiäsi sotarintamalla? Pelkäsitkö heidän puolestaan?
3. Millaista koulunkäynti oli sota-aikana?
4. Millaisia leikkejä leikitte sota-aikana?
5. Miten pula-aika vaikutti perheen elämään ja arkeen?
6. Keitä kohtasit sota-aikana? Kohtasitko esimerkiksi sotavankeja, evakoita tai sotilaita?
7. Mitkä olivat sodan ikävimpiä puolia? Kohtasitko esimerkiksi pommitustilanteita?
8. Miten sota vaikutti elämääsi?
9. Vain evakoille: Miten teidät otettiin vastaan uudella paikkakunnalla?